

Geliş Tarihi:

25.05.2022

Kabul Tarihi:

16.10.2022

Yayımlanma Tarihi:

31.12.2022

Kaynakça Gösterimi: Varga, L., & Macar, E. (2022).
Macar lise tarih ders kitaplarında
Osmanlı/Türklerin görsel temsili (1879–1990
arası yıllar). *İstanbul Ticaret Üniversitesi
Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(45), 1219-1256.
doi: 10.46928/iticusbe.1121510

MACAR LİSE TARİH DERS KİTAPLARINDA OSMANLI/TÜRKLERİN GÖRSEL TEMSİLİ (1879–1990 ARASI YILLAR)

Araştırma

Lilla Varga

Sorumlu Yazar (Correspondence)

Yıldız Teknik Üniversitesi

lilla_v88@hotmail.com

Prof. Dr. Elçin Macar

Yıldız Teknik Üniversitesi

elcinmacar@yahoo.com

Lilla Varga, Yıldız Teknik Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde Doktora programı öğrencisidir.

Elçin Macar, 2000 yılından beri, Yıldız Teknik Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde çalışmaktadır. Türkiye ve Yunanistan'daki dinsel azınlıklar, devlet-kilise ilişkileri, nüfus mübadelesi başlıca ilgi alanlarını oluşturmaktadır.

MACAR LİSE TARİH DERS KİTAPLARINDA OSMANLI/TÜRKLERİN GÖRSEL TEMSİLİ (1879–1990 ARASI YILLAR)

Lilla Varga,
lilla_v88@hotmail.com
Prof. Dr. Elçin Macar
elcinmacar@yahoo.com

Özet

16. ve 17. yüzyılların büyük kısmında yaşanan Macaristan'daki Osmanlı hâkimiyeti dönemi Macar toplumsal belleğinde son derece önemli bir yere sahiptir. Bunun başlıca nedeni Macar lise tarih ders kitaplarında uzun uzadıya anlatılarak resmî eğitim yoluyla nesilden nesle aktarılmasıdır. Ders kitaplarındaki metinlerin incelenmesiyle bir milletin diğerine dair ön yargılarını ve basmakalıp fikirlerini yorumlamayı kendisine görev bilen imgebilim çalışmaları, görsellerin irdelenmesine gereken ilgiyi göstermeyerek imgeleri oluşturan bazı önemli öğeleri göz ardı etmektedir.

Amaç: Bu çalışma kapsamında ders kitaplarındaki görsellerin incelemesi esnasında dikkat edilmesi gereken hususlar tespit edildikten sonra, Macaristan'da 1879 ile 1990 yılları arasında kullanılan lise tarih ders kitaplarında 16–17. yüzyılların bağlamında başvuru görseller incelenmiştir.

Yöntem: Bu minvalde Osmanlı/Türklerin hangi semboller eşliğinde, nasıl duygular uyandıran sahneler içinde resmedildiği araştırılmıştır.

Bulgular: Böylece Macarların toplumsal hafızasında var olan Osmanlı/Türk imgesinin görsel bileşenleri belirlenip değerlendirilmiştir.

Özgünlük: Bu itibarla mümkün olduğu kadar fazla değişkenin hesaba katılmasıyla Macarların Osmanlı/Türlere dair benimsedikleri imgenin daha kapsayıcı ve açıklayıcı bir yorumu oluşturulmaya gayret edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Görsel, Macaristan, Osmanlı Hâkimiyeti Dönemi, Osmanlı/Türk İmgesi, Tarih Ders Kitapları

JEL Sınıflandırması: I20

THE VISUAL REPRESENTATION OF THE OTTOMAN-TURKS IN HUNGARIAN HIGH SCHOOL HISTORY TEXTBOOKS (BETWEEN 1879–1990)

Abstract

Having greatly defined most of the 16th and 17th centuries, the Ottoman rule in Hungary occupies a quite distinguished place in Hungarian collective memory. It is due to the fact that, by being narrated at length in high school history textbooks, it is passed down from generation to generation by means of official education. Studies in the field of imagology aim at shedding light on the prejudice and stereotypes of one nation toward another with the research of written texts. However, by not giving enough attention to illustrations, it tends to overlook certain elements of importance.

Purpose: Within the scope of this work, after having determined the factors that should be born in mind while studying textbook illustrations, a research was carried out.

Method: It focused on the pictures featured in the context of the 16–17th centuries in high school history textbooks that were in use in Hungary between 1879 and 1990. Within this frame, the symbols with which Ottoman Turks are represented and the emotions stirred up by the scenes in which they were portrayed have been examined in detail.

Findings: Thus the visual components of the image of the Ottoman Turks in Hungarian collective memory have been established and evaluated.

Originality: By doing so, it has been attempted to formulate a more complete and demonstrative interpretation of the Ottoman Turkish image adopted by the Hungarians.

Keywords: Hungary, Illustrations, Image of the Ottoman Turks, Ottoman Rule, History Textbooks

JEL Classification: I20

GİRİŞ

Budin Kalesi'nin 1541'de Osmanlı'nın eline geçmesiyle başlayan ve 150 yıl sürecek olan Macaristan'daki Osmanlı hâkimiyeti dönemi, Macar tarihyazımında olduğu kadar Macarların toplumsal belleğinde de tayin edici bir yere sahiptir. Macarların tarihini bütünüyle ele aldığımız zaman 150 yıl oldukça kısa bir zaman zarfını teşkil ederse bile önemini günümüze kadar koruyabilmesi aşikârdır. Bu hususu ise büyük ölçüde her zamanki eğitim politikası tarafından hatırlanması istenilen tarihî bilgileri nesilden nesle aktaran tarih ders kitaplarına borçluyuz (aktaran Karlovitz, 2001, s. 59). Bu nedenle Macar tarih ders kitaplarını incelediğimiz zaman Macarların Türklere dair nasıl bilgilere ve değer yargılarına sahip olduklarını bir nebze de olsa tahmin etmemiz mümkündür.

Millî tarihin ezberlenmesi öngörülen bilgilerini ders kitaplarındaki metinler taşıdığından dolayıdır ki ders kitaplarındaki anlatım farklı bilim dallarından gelen araştırmacıların merakını uyandırmıştır. Hem bilimsel hem siyasi hem de ticari olmak üzere birçok bileşenden oluşan bir sürecin ürünü olarak ortaya çıkan ders kitaplarındaki metinler (Karlovitz, 2001, s. 59–72), tartışılmaz tarihî olguların yanı sıra başta diğer halklara veya milletlere karşı ön yargılar içermek üzere çok sayıda üstü örtük değer yargıları, basmakalıp düşünce ve türlü imalar da barındırmaktadır. Bir milleti, onun tarih içindeki rolünü tarif ederken hangi sıfatların, betimlemelerin, benzetmelerin kullanıldığı, bu millete ilişkin yapılan yorum ve değerlendirmelerin tek taraflı olup olmadığı, olumlu gelişmelere nazaran olumsuz münasebetlerin daha fazla vurgulanıp vurgulanmadığı, tarihsel nesnelliğin göz önünde bulundurulup bulundurulmaması ile sonuçlara varıldığı gibi sorunsallarla imgebilim alanında incelemeler yapan araştırmacılar meşguldür. İmgeler, bir milletin başka bir millet tarafından genel olarak kabul gören, ön yargı ve basmakalıp düşüncelerden beslenen, zihinlere kazınmış fiziki ve ahlaki değerlendirilmesidir. Bu itibarla imgeler, bir milletin başka bir millet tarafından hangi özelliklerden hareketle ötekileştirildiğini göstermektedir. Bununla birlikte imgeler, dolaylı olarak bir milletin kendisini “Öteki”den hangi açılardan farklı gördüğünü de belirleyerek bir “Biz” imgesinin ortaya çıkmasını da tetikler.¹

Ne var ki ders kitaplarındaki metinler kadar ders kitaplarındaki görseller de imgelerin doğmasına, hatta mevcut imgelerin güçlenmesine katkıda bulunarak resmî eğitim yoluyla başka bir millete karşı ön yargıların canlı tutulmasına veyahut çoğalmasına mahal vermektedir. Zira ders kitaplarındaki resimler metnin içinde anlatılanları görsel olarak desteklemekle kalmayıp çoğu zaman anlatılmayanları da ima edip metinleri tamamlar niteliktedir. Macar psikolog Béla Tóth (1913–2009), ders kitaplarındaki metin ve resimlerin etkileşimini incelerken benzer bir sonuca varmıştır. Ona göre resimlerin psikolojik boyutu her şeyden önce öğrencilerin duygularını, ruh hâlini ve tutkularını tesir altına alırken başarılı bir ders kitabının sırrı içerdiği metin ve resimlerin arasındaki tutarlık ve ahenkte

¹ İmgebilim kapsamında kullanılan *imge* kavramının farklı yaklaşımları için bkz. Beller, 2014, s. 19–35; Leerssen, 2014, s. 225–228; Ulağlı, 2006, s. 3–19.

saklıdır (aktaran Karlovitz, 2001, s. 113). Bu manada metin ve resim ders kitabını oluşturan birbirinden bağımsız bileşen değildir. Tam tersine: Birbirlerini tamamlayan iki unsur niteliğindedir. Böylece ders kitaplarındaki görseller araştırılmaya son derece uygun, hatta imgebilim kapsamında etraflı bir çalışma amaçlandığında araştırılması şart öğelerdir.

Gelgelelim ders kitaplarındaki görsellerin incelenmesi imgebilim alanında yürütülen çalışmalarda bile ya ihmal ediliyor ya da metin incelemesine kıyasla sönük kalıyor. Bunun başlıca nedeni görsel araştırmasının oturmuş bir yönteminin olmamasının yanı sıra araştırmacının birçok alanda ehil olmasını, dolayısıyla son kerte karmaşık bir çalışma gerektiren mahiyette olmasıdır. Ayrıca resimler, metinler kadar açık seçik tespitler yansıtmamakta, bu nedenle farklı kişiler tarafından farklı yorumlanabilmektedir. Resmedilen konudan ziyade resmin ortaya çıkış sürecine, asıl görünenin yanında onun genel kültürdeki yerine dair bilgi sahibi olmak zaruridir. Bu sebeptendir ki görsel incelemeleri sadece “Öteki”ye odaklanarak değil, “Biz” imgesinin de tamamıyla hesaba katılması ile gerçekleştirilmelidir. Aksi takdirde görseller, “Öteki”ye dair bilgilendirici oldukları kadar yanıltıcı olma potansiyelini de taşımaktadır.

Bu makale kapsamında 1879 ile 1990 yılları arasında Macaristan’da kullanılmakta olan lise tarih ders kitaplarındaki görseller incelenmiştir. Macar topraklarında 1541’den itibaren 150 yıl boyunca hüküm süren Osmanlı İmparatorluğu’na ilişkin anlatımlara eşlik eden görsellere odaklanarak tarih ders kitaplarında Osmanlı/Türklerin nasıl resmedildiğine, bu temsillerin ne tür değer yargılarını yansıttığına ve 16. yüzyıldaki Osmanlı hâkimiyeti döneminden hareketle Macar toplumsal hafızasında nasıl bir Osmanlı/Türk, hatta Türk imgesinin varlığını sürdürdüğüne açıklık getirmeye gaye edilmiştir.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMSEL YAKLAŞIMI

Kelimenin en geniş anlamıyla *imgeler*, hayatın birçok alanında kendilerine yer edinmektedir. Sözcüğün somut manasını taşıyan tablolar, resimler, çizimler, fotoğraflar, hatta semboller, amblemler ve ikonlar “imge” kelimesinin görsel bir temsil olduğunu ima etmektedir. Hâlbuki soyut olarak düşünüldüğünde imgenin, görsel bir unsurdan ziyade türlü özelliklerin birleşimi ile zihinde belirlenen bir oluşum, bir “manevi imaj” anlamında kullanıldığı ortaya çıkmaktadır. Bu düşünceden hareketle imgelerin farklı hâllerini çeşitli kaynaklarda tespit edip incelemek mümkündür.

Yaygın kanaate göre ‘bir resim bin kelimeye bedeldir’. Fakat bir resim her zaman herkese aynı “bin kelimeyi” mi çağrıştırmaktadır? Walter J. Ong’un da işaret ettiği gibi bir resmin, imajın veya imgenin değer ve içeriğini bir kişinin yaşı, toplum içindeki konumu, eğitim seviyesi, mesleği, hayattaki tecrübesi ve hatıralarının yanı sıra birçok unsur etkilemekte ve şekillendirmektedir (aktaran Ong, 2012, s. 49–52). Bu düşüncüyü bir adım daha ileriye götürerek birçok bireyin oluşturduğu toplumun kolektif hafızasında yaşayan imgelerin daha da karmaşık bir yapıya sahip olduğunu görmemek elde değildir.

İmgebilim ve ders kitabı araştırmalarının odak noktasında ders kitaplarındaki metinler yer almaktadır. Bu tür araştırmaların kapsamında normalde kitaplarda değinilen (veya ihmal edilen) konular, anlatım dilindeki incelikler, kullanılan sıfatlar ve betimlemeler mercek altına alınır (Dárdai, 2002, s. 13–17). Başlı başına bir araştırma alanını oluşturabilecek potansiyele sahip olan resim araştırmaları ise –ilgili literatürde de çokça dile getirildiği gibi– henüz emekleme evresinde olup hak ettiği ilgiyi görememektedir.

Resim araştırmaları birçok bilim dalının bulgularından beslenmektedir: Pedagojiden edebiyata, kültür bilimlerinden, iletişim kuramlarına, dil ve fen bilimlerinden psikolojiye, sanat tarihinden tarih didaktiğine kadar birçok bilim alanını harekete geçiren bir sorunsaldır (Fischerné Dárdai, 2009, s. 95). Resim araştırmalarının zaman içindeki gelişimine ve nasıl Şekil aldığına, konuya dair yapılmış çalışmaların eğilimlerinin nasıl değiştiğine, araştırmacıların karşılaştığı sorunlara ve zorluklara dair etraflı bir bakış sunmak bu çalışmanın kapsamını aşmakla beraber ders kitaplarındaki resimleri incelerken kullanacağımız terimleri ve yöntemleri bu başlık altında temellendirmekte fayda olduğunu düşünüyoruz. Ayrıca resim incelemesi esnasında karşılanan bazı zorluklara da kısaca değineceğiz.

Resim araştırmalarının bir dalı olarak ders kitaplarındaki resimlerin incelemesi uzun zamandır ilgi gören bir konu olmasına rağmen hem yöntemsel açıdan hem de temel terimlere ilişkin araştırmacılar âlemi ortak karar almışa benzememektedir. Şöyle ki Macaristan’da bu alana dair kayda değer yazıların çıkması için 1960’lara kadar beklemek gerekmiştir. Macarca literatüre bundan sonra eklenmeye başlayan kitaplara, makalelere ve diğer bilimsel katkılara dair Zsófia Molnár-Kovács (2015, s. 49–58), doktora tezinde derinlemesine bir inceleme gerçekleştirmiş, resim araştırmalarının yeni eğilimlerine de değinmiştir. Bu araştırmadan da anlaşılacağı üzere resim araştırmalarının temel terimleri araştırmacılar tarafından oldukça eklektik bir Şekilde kullanılmış, ilk tanımların çıkması 2000’li yılların başını bulmuştur. János Karlovitz 2001’de yayınlanmış, ders kitaplarına dair kapsamlı bir eserinde ders kitaplarındaki görsel-iletişimsel unsurları işlev bakımından sınıflandırmıştır (Karlovitz, 2001, s. 111–112). Dárdai ise 2002’de çıkan ve ders kitabı araştırmalarının temel eseri hâline gelmiş kitabında resim teriminin bir tanımını sunarak Macarca literatüre önemli bir katkıda bulunmuştur. Buna göre “salt görsel unsurları değer, temel metni destekleyen, tamamlayan, açımlayan veya onun daha iyi anlaşılmasına vesile olan her türlü metinsel ve görsel unsur, resim (*illusztráció*) olarak kabul edilmelidir”. Dárdai ayrıca resimlerin dört alt grubundan bahsetmektedir: metinsel, görsel, grafik ve kartografik resimler (Dárdai, 2002, s. 96).

Çalışmamızda resim (*illusztráció*) teriminin dar tanımını uygulayarak sadece görsel (*kép*) resimlerin incelemesi gerçekleştirilecektir. Bunun başlıca nedeni incelediğimiz ders kitaplarında diğer ögelerin (örneğin Őiirlerin veya diğer edebî metinlerin, ders çalışmayı kolaylaştıran soruların veya kronolojik özetlerin) seyrek kullanılması veya Osmanlı/Türk imgesini yakından ilgilendiren türden olmamasıdır.

Ders kitaplarındaki resimlerin incelenmesi gerçekleştirilirken bazı problemler belirlemiştir. Odak noktamız 16. yüzyıl olduğu için Türklerin ön planda olduğu diğer dönemleri anlatan bölümlerdeki

resimler çalışmaya dâhil edilmemiştir. Bunun başlıca nedeni merceğe altına alınan metinler ve resimleri aynı zaman dilimiyle sınırlı tutmak istememizdir. Resimler çoğu zaman metinlere eşlik eder, sözcüklerle anlatılanları görsel olarak destekler ve güçlendirir. Öğrencinin sadece zihnine değil, görme duyusu vesilesiyle duygularına da tesir eder. “Bir resim bin kelimeye bedeldir” inancı doğru ise, resimlerin etkisi metinlerinkinden daha güçlüdür. Daha tutarlı bir araştırma yapabilmek için resimleri bağlamlarından koparmamayı tercih edip çalışmamızı 16. yüzyılı anlatan bölümlerdeki metinlere eşlik eden resimlerle sınırlı tuttuk. Bununla beraber başka bir çalışmanın kapsamında 16. yüzyıldan farklı dönemleri anlatan bölümlerdeki resimlerin de incelenmeye değer olduğunu düşünmekteyiz.

Araştırmamızın asıl amacı Osmanlı/Türk imgesinin yıllar boyunca değişip değişmediğini, değişmişse eğer, nasıl değiştiğini saptamak olduğu için sadece Osmanlı/Türlere ilişkin resimler incelenmiştir. Doğal olarak 16. yüzyılı anlatan bölümlerde Türklerin bulunmadığı resimler de kullanılmakta, bunlarda genelde Macar halkının önde gelen liderleri veya dönemin vazifeli kralıyla diğer devlet adamları resmedilmektedir. Bu resimler –Türlere dair herhangi bir yorum barındırmadıkları için– tarafımızdan incelenmemiştir. Amma velakin bu konuyu da kapsayan, Macarların ve Türklerin nasıl resmedildiğini inceleyen karşılaştırmalı bir çalışma, Osmanlı/Türk imgesine dair aydınlatıcı sonuçlar sağlayacaktır.

Çalışmamızda 1879 ile 1990 yılları arasında lise eğitimi kapsamında kullanılan tarih ders kitapları örneklem olarak seçilmiştir. Başlangıç noktası olarak belirlediğimiz, 1879 senesinde ünlü kamu eğitim uzmanı ve siyasetçi Mór Kármán (1843–1915) ismiyle damgalanmış öğretim programının² ilan edilmesi ardından geçen 100 seneye yakın bu zaman aralığı Macar tarihinin oldukça hareketli; siyasi, toplumsal ve ekonomik değişimlerle dolu bir dönemi olarak tarihe geçmiştir. Genel itibarıyla birbirinden ideolojik açıdan son derece farklı üç rejim tarafından şekillendirilmiştir: 1867–1918 İkili Monarşi dönemi, 1919–1944 Miklós Horthy dönemi, 1945–1989 sosyalist dönem.

Hem siyaset hem ideoloji hem eğitim hem de tarihyazını bakımından farklı amaçlar güden bu rejimlerde elbette ki tarih ders kitapları da önemli değişikliklere maruz kalmıştır. Bazılarının metinleri büyük ölçüde tadil edilmiş, bazıları ise tamamen kullanımdan kaldırılmıştır. Dolayısıyla incelediğimiz dönemin tamamına bakıldığı zaman sabit öğeleri az, oldukça hareketli bir ders kitabı piyasasının hüküm sürdüğü anlaşılmaktadır. Bu değişikliklerin de hesaba katılmasıyla araştırmaya uygun ders kitaplarının belirlenmesinde daha önce ders kitabı araştırması alanında yapılan çalışmalara başvurulmuştur.³

Araştırmamızı temellendirdiğimiz üç dönemi göz önünde bulundurduğumuzda lise tarih ders kitaplarında resimlerin İkili Monarşi döneminin ilk yılları ile İkinci Dünya Savaşı yılları hariç sürekli

² 1879’da çıkan öğretim planının istisnasız bütün okullarda uygulanması gerektiği öngörüldüğü ve bu hâliyle tarih eğitimiyle tarihi bilince de güçlü bir tesir bırakmıştır (Unger, 1979, s. 4).

³ Albert B., G., 2004, 2006, 2013, 2017; Illik, 2018, s. 229–243; Molnár-Kovács, 2015, 2017, 2019; Unger, 1979.

kullanıldığını görebiliriz. 1879'daki müfredata göre yazılmış dört tane ders kitabında⁴ resimler bulunmamaktadır. Aynı şekilde 1938'da çıkan öğretim planına göre yazılmış kitaplarda⁵ herhangi bir resim kullanılmamakla birlikte 16. yüzyılın tarihî olayları sadece metinlerle anlatılmaktadır. Bundan dolayı Horthy döneminin ikinci yarısında çıkan dört tane ders kitabının yanı sıra sosyalist dönemin ilk kitabı⁶ da resim incelemesine dâhil edilememiştir. Böylece resim incelemesi İkili Monarşi döneminde 15, Horthy döneminde 6, sosyalist dönemde 4 kitap olmak üzere toplam 25 adet ders kitabında gerçekleştirilebilmiştir.

Görseller incelenirken her şeyden önce resmedilen konunun saptanması ve mümkünse daha kapsamlı bir tarihî olay içindeki yeri ve önemi, ayrıca diğer görsellerden olan farkı veya onlarla olan benzerlikleri belirlenmeye çalışılmıştır. Ardından resimlerin metinde anlatılanlarla olan ilişkisine bakılmıştır: Metne eşlik edip etmediği, ona ters düşüp düşmediği ve onu tamamlayıp tamamlamadığı incelenmiştir. Son olarak ise –özellikle yağlı boya tabloları bağlamında– görsellerde doğrudan görülmeyen “arka plan bilgileri” araştırılmıştır. Bu minvalde sanatçının neyi anlattığından ziyade sanatçının aslında neyi anlatmak istediğine, ikincil bir amacının olup olmadığına ışık tutulmaya çalışılmıştır.

1879 İLE 1990 ARASI YILLARDA KULLANILAN LİSE TARİH DERS KİTAPLARINDA OSMANLI/TÜRKLERİN GÖRSEL TEMSİLİ

Ders kitaplarındaki resimlerin öğrenme sürecini büyük ölçüde etkilemesi uzun zamandır bilinen bir husustur. Özellikle tarih dersleri söz konusu olunca kitaptaki illüstrasyonların, öğrencinin duygularına ve zihnine olacak tesirini göz önünde bulundurarak bilinçli bir şekilde seçilip yerleştirilmesi gerekmektedir. 1891'deki ders kitaplarının önsözünde Baróti ile Csánki (1891, Ön Söz) bunu şu sözlerle ifade eder:

“Bütün dersler arasında vatanımızın tarihi, milli duyguların beslenmesi ve kişisel karakterin geliştirilmesi açısından en büyük önemi taşıyandır; fakat bir şartla: canlı olması ve merak uyandırabilmesi gerekir. Buna kısmen resimler göstererek ulaşılmaya çalışılmıştır. Resimlerin okuldaki kitaplarda da kullanılması en kültürlü milletlerde –Fransızlarda, İngilizlerde ve Almanlarda– yaygın olarak uygulanmaktadır. Bu alanda bizde de deneyler olmuştur. İllüstrasyonların pedagojik önemi göze çarpıyor. Güzel bir resimden başka hiçbir şey hayal gücünü daha fazla etkileyemez ve güzel bir resmin izleniminden başka hiçbir şey ruhun içinde daha kalıcı bir iz bırakamaz.”

Günümüzün ders kitaplarında resimlerin, hatta renkli fotoğrafların bulunması şaşırtıcı olmadığı gibi oldukça doğal bir özelliktir. Ne var ki bu hep böyle olmamıştır. Ders kitaplarındaki resimler ve bu resimlerim kalitesi ve sayısı bir kitabın hem estetik hem de pedagojik değerinin artmasına katkıda

⁴ Csuday, 1884; Horváth, 1890; Sebestyén, 1890; O. Varga, 1886.

⁵ Várady, 1933; Marczinkó, Pálfi ve Várady, 1941; Szegedi, 1941; Z. Varga, 1941.

⁶ Kosáry, 1945.

bulunur. Bu yüzdendir ki kitaplarda illüstrasyonlara henüz yaygın olarak rastlanamayan dönemlerde –kitap sektörüne de hâkim olan etkin serbest piyasa kurallarına ayak uydurmak adına– ders kitaplarının ön kapağında eserin resim içerdiğini, hatta toplam kaç tane görsel içerdiğini belirtmeye sıkça gerek duyulmuştur. Szigethy'nin (1901) ders kitabının kapağında kısaca “resimlerle”, diğer yazarların kitaplarında “haritalarla ve illüstrasyonlarla” (Baróti ve Csánki, 1891; Mangold, 1883, 1890, 1900) diye yazarken başka bir kısım yazarın kitaplarında ise daha iddialı bir dile başvurulmuştur: “90 resimle ve 3 haritayla” (Szádeczky, 1912) veya “çok sayıda tarihle ilgili resim içerir” (Marczali, 1894). İkili Monarşi dönemine ait incelediğimiz 19 adet kitaptan 12'sinin kapağında içerdiği resimlerle ilgili bilgi verilmiştir. Horthy döneminin başında bu uygulamaya daha seyrek olarak başvurulmuş, dönemin sonlarına doğru ise ders kitaplarındaki görseller tamamıyla kaldırılmıştır.

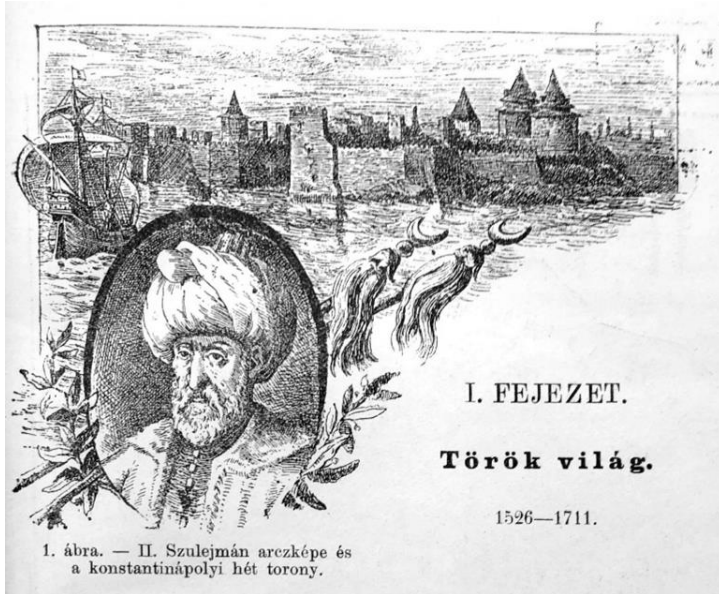
Ders kitaplarında fotoğrafların kullanılması sosyalist dönemden evvel görülmemiştir. 1950'lerden önce çıkmış tarih ders kitaplarında çoğu zaman gravürlerle veya onların farklı adaptasyonlarıyla karşılaşabiliriz. Ders kitabı illüstrasyonlarını hazırlayan kişinin ismi ya ön sözde anılmaktadır (Baróti ve Csánki, 1891, Ön Söz), ya kitabın kapağında yazılır (Domanovszky, 1926), ya da –özellikle yağlıboya tabloları söz konusu olunca– resmin altında belirtilmektedir. 19. yüzyılın ünlü Macar ressamı Bertalan Székely'in (1835–1910) ismine toplam 17 adet ders kitabı illüstrasyonu altında rast gelmek mümkündür. İncelediğimiz ders kitaplarında ilk olarak Unger'in eserinde fotoğraflar kullanılmıştır. 1982'ye kadar bütün resimler siyah ve beyazdır. Sadece Eperjessy'nin kitabında ve orada da sadece bir kere konumuz açısından önem taşıyan renkli bir resim bulmamız mümkün olmuştur.

Osmanlı/Türklerle ilgili resimler içeren 25 ders kitabında toplam 105 adet resim bulunmaktadır. Bu resimlerin bazıları birden fazla kitapta yer alsa da lise tarih ders kitaplarında yüz yıl boyunca Osmanlı/Türlere ilişkin yaklaşık olarak kırk tane farklı görsel kullanılmıştır. İncelediğimiz ders kitaplarındaki resimleri betimledikleri unsurlara göre altı gruba ayırmak mümkündür: (1) portreler ve boy resimleri de dâhil olmak üzere insan resimleri; (2) bir olayın bir sahnesini canlandıran resimler; (3) binalar ve diğer yapılar; (4) bir muharebenin şeması; (5) şehir manzarası; ve (6) nesnelere.

İnsan resimleri sadece bilgilendirme amacıyla kullanılmış benzeyip herhangi bir değer yargısı içermemektedir. İnsan resimleri, anlatımın değinemediği ince detayları, metinde bahsi geçen kişilerin giyim kuşamını veya belli bir şahsın çehre hatlarını göstermektedir. Buna karşın sahneleri tasvir eden resimlerin odak noktasında da insanlar varken bu tür görseller güçlü yorum ve yargılar yansıtmaktadır. Sahnelerin kahramanları ifadesiz yüzler ve hareketsiz bedenlerden ibaret olmayıp bir eylemin zirve noktasındayken resmedilmiştir. Giydikleri kıyafetlerden ziyade o sahnede üstlendikleri rol ön planda olmakla beraber sahneleri resmeden görsellerin asıl amacı seyredeni nasıl bittiği iyi bilinen bir olayın tam ortasına götürüp o bağlamın çağrıştırdığı bütün duygularla seyirciye sahnenin gerçekleştiği anı yaşatmaktır. Yani sahnelerin odak noktası onu oluşturan şahsiyetlerden daha çok o

sahnenin gerçekleştiği bağlamdır; kişiler o duygularla o olayların bu anlamda sadece figüranlarıdır: O duyguları tekrardan yaşayabilmemize vesile olurlar. İşte bu yüzdendir ki güzel sanat eserleri (özellikle tablolar) ders kitaplarında yaygın olarak kullanılmaktadır. İncelediğimiz ders kitaplarında toplam 31 tane insan resmi ve 36 sahne illüstrasyonu kullanılmıştır.

Binalar ve diğer yapıları sergileyen resimler genelde bilgilendirme amacıyla kullanılmaktadır. Bu sefer vurgu insanlarda değil, onların mimari eserlerinde olsa da bu tür görseller yine seyirciye başka bir kültürle tanışma olanağını tanımaktadır. Seyircinin bağlamı iyi bilmesi kaydıyla bazı yapılar, ürünleri oldukları kültürle ilgili değer yarguları içerebilmektedir. Bunun ders kitaplarındaki en güzel örneği Yedikule Zindanları'dır. Yedikule, illüstrasyon olarak iki kitapta da kullanılmış fakat tam olarak hangi amaçla inşa edilip kullanıldığına dair metinlerde herhangi bir ipucu verilmemiş veya verildiğinde de kısaca değinilmiştir (Angyal, 1901, s. 1). Hapishane olarak işlev gördüğünü bilmeyen bir seyirci için Yedikule, surlarla duvarlardan ibaret bir yapıdan başka bir şey değildir. Fakat bu görsele başvurmuş iki ders kitabının da 1900'lerin başında çıkmış olması bir tesadüf değildir. Günümüzde Macar edebiyatının baş eserlerinden sayılan ve 1899'dan itibaren süreli yayınlarda dizi romanı olarak yayınlanan Macar yazar Géza Gárdonyi'nin Eğri Yıldızları (2015, s. 207–315) (*Egri csillagok*) adlı romanında Yedikule Zindanları oldukça ön plandadır; burası birçok Macarın tutsak olarak ömrünü tükettiği bir hapishane olarak tanıtılır: “*Hey gidi!.. Yedikule'de çok esirin sırtında Macar giysisi eskimiştir!..*” (Gárdonyi, 2015, s. 215) Bu bağlamda ders kitaplarındaki Yedikule görseli Macar bir seyircide olumsuz duygular da uyandırabilir. İncelediğimiz ders kitaplarında illüstrasyon olarak toplam 12 adet bina veya yapı kullanılmıştır.

Şekil 1. Sultan Süleyman ile Yedikule Zindanları
Kaynak: Varga, 1901, 1.

Muharebenin şemaları, açıklama niyetiyle kullanılmaktadır; metinlerde uzun uzadıya ve bazen karışık bir şekilde anlatılan çatışmaların indirgenmiş, sade görselleridir. İncelediğimiz ders kitaplarında dokuz tane muharebe şeması geçmektedir.

Şehir manzaraları seyirciyi şaşırtmak amacını gütmüşe benzemektedir. Bu illüstrasyonların konusu çoğu zaman Budin veya Budin ve Peşte olmakla beraber resimler şehrin bilinmeyen bir yüzünü göstermektedir: Budin'in silüetini kubbeler ve minareler süsler veya arka planda Budin'in yapılarıyla sokakları uzanırken, ön planda, minarenin şerefesinde bir müezzin ezan okumaktadır.⁷ İncelediğimiz ders kitaplarında illüstrasyon olarak yedi kez şehir manzarası kullanılmıştır.

Nesnelerin resimleri genelde bir kültüre atıfta bulunup onun özelliklerini göstermek amacıyla kullanılmıştır. Fakat bu nesneler bir olaya veya bir duruma sıkı sıkıya bağlıdır, dolayısıyla o bağlamdan koparmayarak incelenmeleri gerekmektedir. İncelediğimiz ders kitaplarında görsel olarak üç nesnenin resmi kullanılmıştır.

II. Szulejmán
(Olasz mester rézmetszete 1535-ből)

II. Szulejmán szultán.

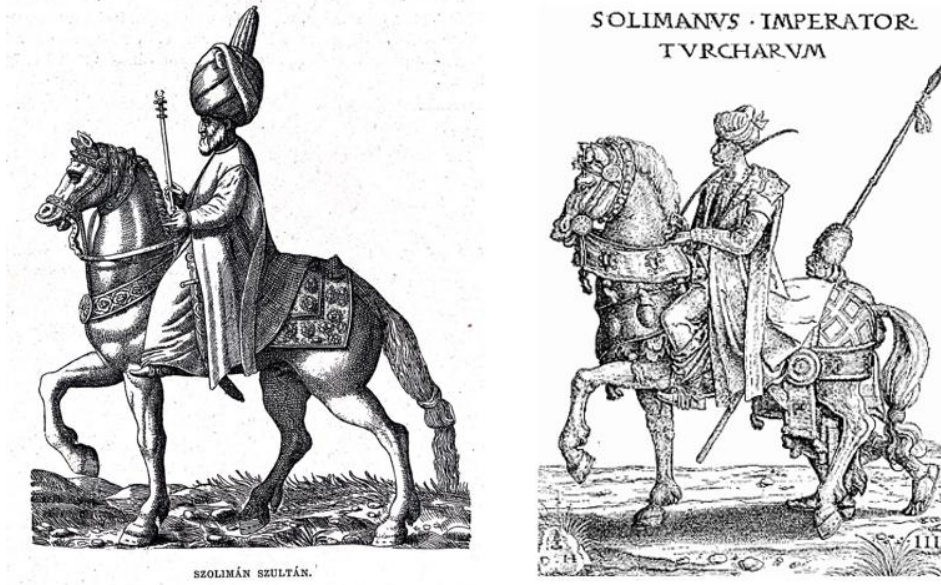
II. Szolimán szultán, (Egykorú metszet után.)

Şekil 2. Sultan Süleyman'ın Profil Resimleri

Kaynak: Solda Eperjessy, 1982, 734; ortada Ujházy, 1901, 6; sağda Balogh, 1931, 74.

Sultan Süleyman tarih ders kitaplarının incelediğimiz bölümlerinde en fazla resmedilen Osmanlı/Türk şahsı olarak toplam onbir kere gösterilmiştir. Genelde profilden (Balogh, 1931, s. 74) veya at sırtında (Baróti ve Csánki, 1891, s. 93; Madai, 1926, s. 75; Unger, 1957, s. I.; Walter, 1988; s. 226), iki kere ise önden (Marczali, 1894, s. 102; O. Varga, 1901, s. 1) görülmektedir. Resimlerin açıklamasında genelde *II. Szulejmán (szultán)* olarak tanıtılırken sadece Walter'in kitabında *I. Szulejmán* (Walter, 1988, s. 226) olarak anılmaktadır. Baróti ve Csánki (1891, s. 93) ile Marczali (1894, s. 102) herhangi bir sayı göstermeyip Kanuni'nin resimlerini sırasıyla *Szolimán szultán* ve *Szulejmán szultán* olarak adlandırmışlardır.

⁷ Bkz. Şekil 14: *Türk Hâkimiyeti Döneminde Budin ve Peşte*

Şekil 3. Sultan Süleyman At Sirtında

Kaynak: Solda Baróti ve Csánki, 1891, 93; sağda Unger, 1957, I.

Resim açıklaması dışında dört görselde Kanuni'nin ünvanı farklı dillerde okunabilir. Latince *Solimanus Imperator Turcharum* (Türklerin İmparatoru Süleyman) (Unger, 1957, s. I) veya *Suliman Otoman Rex Turc* (Türk Kralı Süleyman Osman) (Koczogh ve Takáts, 1913, s. 9; Eperjessy, 1982, s. 134) diye okunabilir, bir resimde ise Almanca yazılmaktadır: *Turckischer Kaiser Sulthan Solymanus* (Türk İmparatoru Sultan Süleyman) (Marczali, 1894, s. 192). Bu noktada ders kitabı yazarlarının metinlerini daha çok hangi kaynaklara dayanarak yazdıkları tahmin edilebilmektedir. Resim açıklamaları genelde kısa ve sade olup sadece resmedilenin ismini göstermekle yetinirken Walter'in eserinde görselin yanındaki küçük metinden Sultan Süleyman'a dair yeni bilgiler de öğrenebiliriz: "Türklerin *Kanuni* diye saygıyla andıkları I. Süleyman (1520–66), yeni fethedilen bölgelerdeki hayatı düzenlemiştir."⁸ Neredeyse bütün görsellerde Sultan Süleyman tek başına gösterilirken, O. Varga'nın kitabında (1901, s. 1) bir montajın parçası olarak Yedikule ile beraber görülmektedir. Bu montaj, kitabın ilk sayfasında, ilk bölümün başlığının (*Török világ*, "Türk Dünyası") etrafında bir nevi süs olarak kullanılmış, böylece hem bu bölümün hem de yarıyıl boyunca öğrenileceklerin bir habercisi olarak düşünülebilmektedir. Metinlerde yetenekli bir devlet adamı ve intikama aç bir fatih olarak betimlenen Sultan Süleyman, ders kitaplarındaki illüstrasyonlarıyla bu savları doğrulamışa benzemektedir. Süslü kıyafeti ile başlıklarıyla, ciddi yüz ifadesiyle⁹ ve atın üzerindeki dik duruşuyla Sultan Süleyman'ın resimleri seyircide muhteşem ve güçlü bir adamın izlenimini bırakarak metinde anlatılanlara eşlik edip yazılı bilgilere uyum sağlamaktadır.

⁸ "I. Szulejmán (1520–66), akit a törökök a 'Törvényalkotó' néven tisztelnek, szabályozta a frissen meghódított tartományok életét." (Walter, 1988, s. 226.)

⁹ İlginç bir detay olarak Süleyman'ı profilden gösteren bütün resimlerde ağzı aşağıya doğru sarkarken, Balogh'un eserindeki aynı resimde ağzının kenarlarının hafifçe yükselmiş olmasıyla Kanuni'nin yüzüne bir tebessüm çizilmiştir (Balogh, 1931, s. 74).

Tarih ders kitaplarında Sultan Süleyman'dan başka en çok resmedilen Osmanlı/Türk şahsiyeti yeniçerilerdir: Onbiri insan resmi, ikisi bir sahne olmak üzere toplam onüç kere gösterilmiştir. En yaygın olarak kullanılan illüstrasyonda at sırtında bir yeniçeri ağası ve yanında bir yeniçeri görülmektedir. Bu resim yedi farklı kitapta (Baróti ve Csánki, 1891, s. 102; 1901, s. 12; Madai, 1926, s. 80; Sebestyén, 1901, s. 5; Szádeczky, 1912, s. 15; Szigethy, 1901, s. 23; O.Varga, 1901, s. 19) geçiyor olmakla beraber ağırlıklı olarak İkili Monarşi dönemindeki kitaplarda ön plandadır.

Şekil 4. Yeniçeri Ağası ve Yeniçeri
Kaynak: Baróti ve Csánki, 1891, 102.

Aynı resme Horthy döneminde sadece Madai (1926, s. 80) başvurmuştur. Dört diğer kitapta (Balogh, 1931, s. 75; Koczogh ve Takáts, 1913, s. 23; Ujházy, 1901, s. 22; Vaszary, 1901, s. 21) ise bir yeniçeri tek başına gösterilmiştir. Vaszary'nin 1901'deki eserinde (s. 21) diğer üç kitaptan farklı olarak bir elinde tüfek, diğer elinde fitille resmedilmiş silahlı bir yeniçeri bulunmaktadır. Sosyalist dönemde ise hiçbir ders kitabında yeniçerilerle ilgili bir resim bulunmamaktadır.

Bu resimlerde yeniçeri tek başına veya ağasının yanında olsa da herhangi bir faaliyetin içinde olmadığı için kişiliğine dair bir bilgi paylaşılmamaktadır. Metinlerde sıkça sözü edilen Macar halkına dayattığı zulümden ziyade illüstrasyonlarda daha çok giysilerine dikkat çekilmek istenmiştir anlaşılan. Fakat iki ders kitabında yeniçeri farklı bir şekilde, bir sahnenin faal karakteri olarak resmedilmiştir.

Şekil 5. Yeniçerilerin Farklı Resimleri

Kaynak: Solda Balogh, 1931, 75; sağda Vaszary, 1901, 21.

Vaszary'nin (1901, s. 22) ve Jászai'nin (1903, s. 21) kitabında da geçen aynı resimde bir yeniçeri boyunlarına ip takılmış Hristiyan tutsakları götürmekte, omzunda ise mızrağa geçirilmiş bir çocuk bedeni taşımaktadır (Şekil 6.). Bu illüstrasyon diğerlerinden farklı olarak güçlü bir yorum içermektedir: Yeniçerinin giysilerinden daha çok acımasızlığı ve gaddarlığı öne çıkmaktadır. Resimlerin altındaki açıklamaya göre bu tutsakların Hristiyan olması seyircide Müslüman Türklere karşı öfke, tikslenme, korku gibi çeşitli duygular uyandırarak Osmanlılara vahşi, ilkel, merhametsiz ve diğer olumsuz nitelermelerin atfedilmesine yol açabilir. Ders kitaplarındaki olumsuz metinlerle beraber bu tür görseller öğrenci veya diğer seyirci için güçlü bir uyaran niteliğindedir.

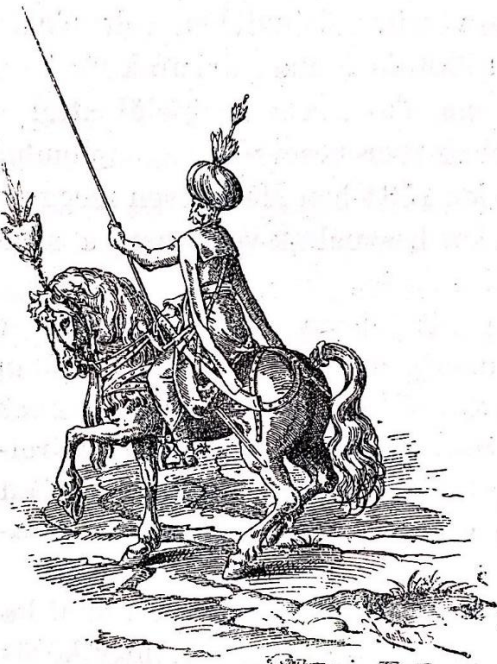
Yeniçerilerin yanında Osmanlı ordusunun iki unsuru daha ders kitaplarında resim olarak referans edilmiştir: Bir Osmanlı beyi ve bir sipahi. Beş ders kitabında at üstünde bir Osmanlı beyi¹⁰ resmedilmiştir fakat metin içinde bu görsellere dair herhangi bir açıklama bulunmadığı için resimdeki karakterin tam olarak hangi unvana sahip olduğu sıradan bir seyirci tarafından saptanamamaktadır. Herhangi bir bağlam olmadan bu illüstrasyon Osmanlı/Türklere dair genelgeçer basmakalıpları doğrulama niteliğindedir: Başında sarık, belinde kuşak ve kılıç, elinde mızrağa benzeyen delici bir alet tutan bıyıklı bir adam. Atının da bolca süslenmiş olması kişinin zengin biri olduğu yönünde tahminlere yol açabilir. Böylece bu görsel şaşaalı Doğu klişelerinin kaynağı olan oryantalist görüşlere de hizmet etmiş gözükmektedir.

¹⁰ Baróti ve Csánki, 1891, 97; Baróti ve Csánki, 1901, 7; Sebestyén, 1901, 5; Szádeczky, 1912, 15; O. Varga, 1901, 19.

*Janicsár keresztény foglyokat hurczol
magával.*

Şekil 6. Yeniçeri Yanında Hristiyan Tutsaklar Götürüyor
Kaynak: Vaszary, 1901, 22.

Török főtiszt.

Şekil 7. Türk Beyi
Kaynak: Sebestyén, 1890, 5.

Metinler içinde sipahilere uzunca değinilirken resimleri ancak iki ders kitabında gösterilmiştir (Koczogh ve Takáts, 1913, s. 22; Ujházy, 1901, s. 22). Macar halkını ağır vergi koşullarına mahkûm eden arazi sahibi sipahiler, ders kitaplarında en çok üzerinde durulan Osmanlı şahsiyetlerindedir. Metinde “sömürücü”, “cimri”, “merhametsiz” ve “adaletsiz” sıfatlarıyla anılan sipahiler referans edildikleri iki görselde herhangi bir faaliyetin içinde bulunmadıkları için illüstrasyonlarda kişiliklerine dair bir ipuç yoktur. Daha çok giyim kuşamları dikkat çekmektedir. Bu bağlamda sipahilere ilişkin yazılı ve görsel referanslar arasında güçlü bir bağ bulunmayıp sipahi resimleri Osmanlı/Türk imgesini olumsuz etkileyebilecek veya yazılı olarak verilmiş olumsuzlukları destekleyecek bir yorum içermemektedir.

Sipahi.

Şekil 8. Sipahi

Kaynak: Ujházy, 1901, 22.

İllüstrasyonların insan resimleri kategorisine dâhil edebileceğimiz iki resim daha vardır fakat bunların her biri sadece bir kere, bağlamdan koparılmış olarak kullanılmıştır. Unger’in (1957, s. XV) ders kitabının son sayfalarında kitapta değinilen konulara dair renkli resimlerin rastgele bir şekilde düzenlenmiş bir koleksiyonu bulunmaktadır: Aynı sayfada olan veya birbirlerini takip eden resimler arasında herhangi bir ilinti tespit etmek pek mümkün değildir. Bu resimlerden birinin altında “Türkler” diye bir açıklama okunabilir; görselde ise ata binmiş vaziyette, sarık takan üç sakallı erkek görülmektedir. Yanlarında yay ve oklar taşımaktadırlar. Bu resim bu hâliyle pek fazla bilgi vermemekle beraber Osmanlı/Türlere dair mevcut stereotiplere hizmet etmektedir.

Eperjessy'nin 1982'de çıkmış ders kitabında (s. 132) "Türk soylusunun ve Macar yiğidinin başı" adlı bir illüstrasyon mevcuttur. Resmin açıklamasına göre 1506 yılında yapılmış daha geniş bir eserin sadece bir karesi paylaşılmıştır fakat böylece iki karakterin tam olarak nasıl bir eylem yaptığı veya nasıl bir sahne içinde bir araya geldikleri anlaşılmamaktadır. Türk soylusu olduğu iddia edilen şahıs yine başında sarıkla görünürken Macar yiğidi miğfer takmaktadır. Bu husus ise "Türk" ve "sarık" kavramları arasında bir bağın olduğunun tekrar altını çizmektedir.

Ders kitaplarından en yaygın olarak başvuru alan sahne Eğri Kalesi'nin kuşatmasını anlatan bir tablodur. Ressam Bertalan Székely'in orijinal eseri ve onun farklı adaptasyonları incelediğimiz ders kitaplarında toplam onbir kere gösterilmiştir. İkili Monarşi döneminde beş, Horthy döneminde altı kitapta Eğri Kalesi'nin 1552'deki Osmanlı saldırısına karşı savunulmasını anlatan metne bu resim eşlik eder. Ne var ki sosyalist dönemde hiçbir kitapta resim olarak kullanılmamıştır. Székely'in 1867'de tamamladığı ve "Eğri Kadınları" (*Egri nők*) adını taşıyan yağlı boya tablosu bir efsaneden esinlenerek odak noktasına savaşa katılan kadınları almıştır. Rivayete göre Eğri Kalesi'nin kuşatılması esnasında sadece Macar yiğitleri değil, kadınlar da korku nedir bilmeden, kahramanca savaşmışlar. Bu kadınlar, kale duvarlarına tırmanan Osmanlı askerleri üzerine taş ve kaynar su yağdırarak Macarların zaferiyle biten çatışmadan büyük pay almışlardır. Géza Gárdonyi, "Eğri Yıldızları" (2015, s. 599 ve s. 601) adlı tarihî romanında bu sahneyi şöyle kaleme almıştır:

"Bütün kadınlar burcun üzerindeydiler. Yanan zifti, taşı, erimiş kalayı artık askerlere vermiyorlar, toz, duman ve alevlerin içinde kendileri atıyorlardı saldırganların üzerine. [...] Bu arada kadınların hepsi yere düşen silahları kapmış ve şahin çılgınlıklarıyla savaşa girmişlerdi. Başlarından eşarpları düşmüş, saçları dağılmıştı, etekleri öteye beriye savruluyordu. Ama onlar, o an için kadın olduklarını unutmışlardı. Çılgık çılgıña düşmana saldırıyorlardı. Kılıçları, hiçbir darbenin hızını kesemiyor, vuruşlardan kaçamıyorlardı. Ama Türkler de onların darbelerinden kurtulamadılar. 'Yaşasın kadınlar!' diye duyuldu arkalarında [...]"

Romantizmin izlerini taşıyan bu tablo kuvvet üstünlüğüne karşı direnişin simgesidir (Vadas, 2003, s. 74) ve bir bütün hâlinde savaşıma teşvik eder (Bakó, 1982, s. 32). Ders kitaplarında sıkça görsel referans olarak işlev görmesinin yanı sıra en büyük boyutta gösterilen ders kitabı illüstrasyonudur: Beş kere bir sayfa büyüklüğünde (Jászai, 1926, s. 87; Madai, 1926, s. 77; Sebestyén, 1901, s. 15; Szabó, 1926, 71; Szigethy, 1901, s. 13), altı kere ise sayfanın yarısından fazlasını kapsayacak şekilde (Balogh, 1931, s. 79; Domanovszky, 1926, s. 105; Ember, 1926, s. 82; Jászai, 1903, s. 15; Szádeczky, 1912, s. 17; Ujházy, 1901, s. 16) kullanılmıştır. Boyutundan ve sık sık gösterilmesinden de anlaşılmaktadır ki İkili Monarşi yıllarında ve Horthy döneminde Eğri Kalesi'nin 1552'deki savunması, Macar yiğitlerinin ve kadınlarının kahramanca direnişi liseli öğrencilere örnek alınması gereken ve özenilmesi istenen bir kişisel değer olarak sunulmuştur.

Az egrid nők.

Székely Bertalan.

Şekil 9. Eğri Kadınları

Kaynak: Szigethy, 1901, 13.

Macar kadınları resmin kahramanları ve baş aktörleri olarak gösterilirken kale duvarlarından tırmanmaya çalışıp derinlere düşen Osmanlı askerleri tablonun olumsuz figürleridir: Vahşeti, güçsüze, savunmasız karşı saldırıyı, kaba kuvvetle üste çıkmaya çalışmayı, dışarıdan akın akın gelen baskıyı simgelemektedirler. Resimdeki Osmanlılar başlarında sarıkla, bellerinde kuşakla veya bir tutum saç hariç kafaları tıraşlı olarak resmedilmiştir. Türk oldukları sadece giyim kuşamlarından değil, silahlarından ve diğer aletlerinden de anlaşılmaktadır: Ucunda hilal olan at kuyruklu sancak Osmanlı/Türklere has bir aksesuar olarak bilinir.

Tablonun adı “Eğri Kadınları” ise de ders kitaplarında farklı açıklamalarla sunulmaktadır. Yedi kitapta “Eğri kuşatması” (Balogh, 1931, s. 79; Ember, 1926; s. 82; Jászai, 1903, s. 15; Jászai, 1926, s. 87; Szabó, 1926, s. 71; Szádeczky, 1912, s. 17; Ujházy, 1901, s. 16), bir kitapta “1552’de Eğri’nin savunması” (Sebestyén, 1901, s. 15) olarak gösterilmiştir. Sadece üç kitapta resmin altında “Eğri kadınları” (Domanovszky, 1926, s. 105; Madai, 1926, s. 77; Szigethy, 1901, s. 13) diye bir açıklama bulunmaktadır. Bu görselin ders kitaplarında bu kadar sık referans edilmesi hem 1552’deki Eğri Kalesi kuşatmasının Macarlar için önemli bir tarihî olay olduğunu hem de resmin uyandırdığı duygular ve temsil ettiği kişisel değerler Macar olmanın özünde yer aldığı için lise öğrencilerinin de benimsemesi istendiğini gösterir.

Ders kitaplarında ikinci en yaygın sahne Zigetvar'ın 1566'daki kuşatması esnasında iş işten geçmiş olduğunu anladıktan sonra kale kaptanı Miklós Zrínyi'nin askerleriyle beraber hayatlarını feda ederek kaleden dışarı fırlamasıdır. Bu olay Macarcada *Zrínyi kirohanása* (Zrínyi'nin Dışarıya Fırlaması) olarak anılır. İkili Monarşi döneminde altı (Jászai, 1903, s. 18; Koczogh ve Takáts, 1913, s. 20; Sebestyén, 1901, s. 18; Szádeczky, 1912, s. 22; Szigethy, 1901, s. 16; Ujházy, 1901, s. 19.), Horthy döneminde ise iki kere (Domanovszky, 1926, s. 110; Jászai, 1926, s. 92) olmak üzere ders kitaplarında toplam sekiz kere gösterilmiştir. Sosyalist dönemde ise hiçbir ders kitabında yer almamıştır. Bu resmin orijinali yine Bertalan Székely'in 19. yüzyılın sonlarına doğru tamamlamış olduğu bir yağlı boya eseridir. Osmanlı/Türkler bu görselde yer almazsa da Macarların Osmanlı'ya karşı kahramanca bir direnişine ithaf edilmiştir. Odak noktasında yine her şeye rağmen direniş, kahramanlık, fedakârlık, vatanseverlik ve asla boyun eğmemek bulunmaktadır. Bu resimde Türkler görünmezse de bağlamı iyi tanıyan biri Türk tehdidi, bitmek bilmeyen vahşet ve kesin ölümün illüstrasyonda imalı olarak saklandığını sezebilir.

II. Lajos holttestének megtalálása. Székely Bertalan festménye után.

Şekil 10. II. Lajos'un Cesedinin Bulunması

Kaynak: Ember, 1926, 72.

Mohaç Meydan Muharebesi'ni bir sahne şeklinde konu edinen görseller toplam altı kitapta bulunmuştur: İki tanesi İkili Monarşi döneminde (Angyal, 1902, s. 2 ve s. 3), üç tanesi Horthy döneminde (Balogh, 1931, s. 71; Domanovszky, 1926, s. 95; Ember, 1926, s. 72), bir tanesi ise sosyalist dönemde (Eperjessy, 1982, s. 133) ortaya çıkmış kitaplarda mevcuttur. Beşinde yağlı boya tablolarının ders kitaplarındaki adaptasyonları, birinde ise Mohaç Savaşı'nı resmeden bir Osmanlı minyatürü gösterilmektedir. Tabloların üçü (Angyal, 1902, s. 3; Domanovszky, 1926, s. 95; Ember,

1926, s. 72) Mohaç Muharebesi'nden sonra Macar soylularının Kral II. Lajos'un cesedine rastlama anını anlatır. Bu resimler de (birazdan değineceğimiz iki diğer tabloyla beraber) ünlü Macar ressam Bertalan Székely'in eserleridir. Resmin dikkat çekici tarafı Osmanlı/Türklerin bizzat resmedilmemiş olmalarına rağmen arkaya bıraktıkları derin hüznün, çaresizlik ve dibe vurmuşluk hissiyatının kolayca sezilebiliyor olmasıdır: Yenilginin boyutları ancak düşman tropalar çekilince ortaya çıkmıştır. Türk imgesine –Zigetvar kuşatmasının resmine benzer bir şekilde– bu tablo da ancak dolaylı bir yoldan katkıda bulunmaktadır (Şekil 10).

Tarih ders kitaplarında Mohaç ile ilgili olarak üç resme daha rastlanabilir fakat bunların her biri ancak bir kere kullanılmış ve hepsi farklı dönemlere aittir. Angyal'ın 1902'deki ders kitabında (s. 2) Bertalan Székely'in bir tablosu daha yer alıyor. Székely bu eseri ile Mohaç savaşıdan sonra Osmanlı askerlerinden kaçmaya çalışırken hayatından olmuş Macar soylusu Mihály Dobozi ile karısını anmaktadır. Dobozi, peşine takılmış Türklerden kaçamayacağını anlayınca düşmana esir düşmesini diye eşini bıçaklayarak öldürülmüş. Kendisi ise kılıcını kınından çekip kovalayanlarla yüzleşmiş fakat yenilmiştir. Dobozi'nin hikâyesi bir söylentiden ibaret olsa da birçok edebî ve güzel sanat eserine ilham olmuştur. Tablonun arka planında at sırtında dört nal yaklaşan iki sarıklı Türk gözükmektedir. Arkalarında alevler ve duman, yükselip gökyüzünü karartıyor. Bu tabloda Türkler yine olumsuz bir şekilde resmedilmiştir; tehlike, vahşet, kesin ölüm ve tahribatın simgeleridir.

Székely'in Mohaç Muharebesi'nden esinlemiş bir diğer eseri ise Balogh'un ders kitabında yer almaktadır. “Mohaç Meydan Muharebesi” (*A mohácsi csata*) adını taşıyan bu tablo çatışmanın tuhaf bir sahnesini, Macarlar için artık bütün umutların kaybolmuş olduğu bir anı göstermektedir. Resmin odak noktasında şehit düşmüş Macar ve Osmanlı askerlerinin yan yana yatmış cansız bedenleri yer almaktadır. Arka planda direniş kralın yönetmeliğinde devam ediyorsa da gökyüzünde yaklaşan kara bulutlar kesin yenilginin sembolleridir. Böylece Székely'in bu eseri trajik ama kahramanca bir mücadelenin resimleşmiş hâlidir (Papp, 2020, s. 16–17). Savaşan Osmanlı askerleri resmin odak noktasında olmadıkları için pek dikkat çekmemektedir. Sarıklarından, giysilerinden, silahlarından ve bayraklarından (at kuyruklu sancak) Türk oldukları anlaşılmaktadır. Önlerinde yatan cansız bedenler yığılı tahribatın ve vahşetin boyutlarına dikkat çeker. Ön planda ölmüş vaziyette bulunan iki iri Türk askeri tıraşlı kafalarıyla ve farklı giyim kuşamlarıyla yanlarında yatan Macar askerlerinden oldukça farklı gözükmektedir. Türkler bu tabloda yine saldırgan olarak gösterilip “ölçüsüz katliam”, “feci son” ve “çaresizlik” gibi ifadeler çağrıştırmaktadır.

19. yüzyılda ortaya çıkan ve Osmanlı zamanlarını hatıra getiren çok sayıda eserin en güzel örnekleri Székely'in tablolarıdır. Osmanlı/Türk motiflerinin bu denli popüler olması Avusturya aleyhine yürütülen üstü örtülü bir siyasi propagandanın aracı olarak kullanılmasından kaynaklanmaktadır. Bu eserler çifte anlam taşımakta olup Habsburg sansürünün gözünden kaçarak geçmişin önemli anlarının arkasına saklanmış çağdaş Macar politik mücadelelerinin sessiz destekleyicileri olarak görülmelidir (Bertényi, 2013, s. 215).

Bu bağlamda az önce ele aldığımız eserleri tekrar gözden geçirirsek, karşımıza bambaşka bir *tablo* çıkar. Székely'in resmindeki Mohaç sonrası umutsuzluk ve çaresizlik aslında 1849'da bastırılmış ayaklanmanın akabinde Macar halkının kapıldığı duygunun bir benzeri değil midir? 1860'a (tablonun bitirildiği yıla) kadarki süreç Habsburg nüfuzunun giderek artmasıyla damgalanmış neomutlakiyetçilik dönemi (*neoabsolutizmus*) olarak tarihe geçmiştir. Tekrar yabancı bir devletin hâkimiyeti altına geçmiş 19. yüzyılın ortalarındaki Macaristan'ın durumunu Székely, Mohaç sonrası vaziyet ile bağdaştırarak eleştirel bir tonla resmetmiştir.

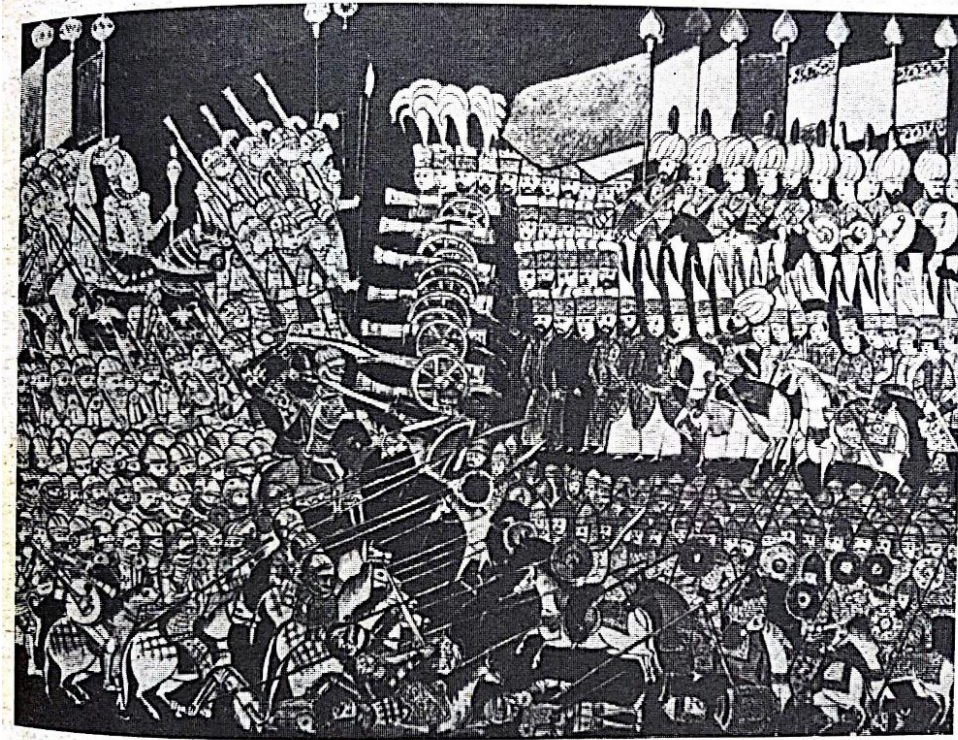
1867'de yaptığı "Eğri Kadınları" adını taşıyan tablosu farklı rüzgarların estiği dönemin eseridir. Bir önceki resminin ardından geçen yedi sene içinde Macaristan birçok ayrıcalık elde etmiştir. Avusturya ile olan Uzlaşma'nın 1867'de imzalanmasıyla devlet birçok alanda özgürlük kazanmış, yeniden gelecekle ilgili hayaller kurulmaya başlamıştır. Yabancı hâkimiyetinden yeni yeni silkinen Macar siyasi mücadelesi bu zaferden duyduğu özgüvenle ulusal birlik şiarı ile yoluna devam etmiştir. Székely'in resmettiği birlik ve omuz omuza verilmiş mücadele İkili Monarşi dönemine hâkim olan ruhun bir tablo şeklinde vücut bulmasıdır.

Türk kılıfı giydirilmiş Avusturyalılar sadece güzel sanat eserlerine değil, edebiyat parçalarına da ilham kaynağı olmuştur. Uzlaşma'dan sonra Habsburg karşıtı duygular güzel sanatlar alanında giderek arka plana itilmişse de (Bertényi, 2013, s. 216) döneme damgasını vuran bir tarihî roman olan "Eğri Yıldızları" (*Egri csillagok*) satırlar arasında okumayı bilenlere çağdaş millî mücadelenin 350 yıl önceki bir paralelini çağrıştırmaktadır (Császtvay ve Fodor, 2015, s. 12). Hikâyeyi kaleme alan Macar yazar Géza Gárdonyi (1863–1922) eserinin siyasi mesajını anlamayan ve Eğri Yıldızları'nı bir gençlik romanı olarak niteleyen yorumları şaşkınlıkla karşılamıştır (Császtvay ve Fodor, 2015, s. 12).

Sarıklı, belinde kuşakla, elinde at kuyruklu bayrakla kalenin duvarlarına tırmanan esmer ve sakallı Osmanlılar, bu dönemin güzel sanatlar ve edebiyat eserlerinin olmazsa olmaz figürleri olmuştur. Bu görsel göndermeleri sergileyen İkili Monarşi dönemindeki eserlere bakan birinin –çağın siyasi gelişmelerini iyi bilmek kaydıyla– aslında Osmanlılara değil Avusturyalılara baktığının farkında olduğunu düşünebiliriz. Fakat dönemin özel koşullarından bihaber olan seyircilere veya henüz gördüklerini soyutlayabilme kabiliyetine sahip olmayan çocuklar ve gençlere bu eserler ne anlatır acaba?

Eperjessy'nin 1982'deki ders kitabında (s. 133) ise Mohaç Meydan Muharebesi'ni konu edinmiş bir Osmanlı minyatürü gösterilmektedir. Bu resmin özelliği Macar bir sanatçının eseri olmamasıdır. Bu minyatür Celâlzâde Mustafa Çelebi'nin *Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik* (Memleketlerin Tabakaları ve Mesleklerin Dereceleri) başlıklı eserinde illüstrasyon olarak geçmekte ve savaşın başlangıç anını resmetmektedir (Papp, 2020, s. 12–13). Sol tarafta Kral II. Lajos'un önderliğinde Macar taburu, sağ tarafta ise Sultan Süleyman'ı çevreleyen Osmanlı ordusu yer almaktadır. Bu görselde görünen Türk askerlerinin giysileri Macar sanat eserlerinde resmedilmiş Türk askerlerinden farklıdır. Ordunun büyük çoğunluğu renkli kaftan ve sarıkla değil, zırh ve miğferle gösterilmiştir.

Sadece Kanuni'nin etrafındaki atlılar ve arkadaki mehteranlar renkli kıyafetler giyip değişik başlıklar takmaktadır (Papp, 2020, s. 13). Bu ise Macar tarih ders kitaplarındaki Osmanlı/Türk imgesine küçük bile olsa bir fark katmaktadır (Şekil 11).

A mohácsi csata

(Illusztráció egy korabeli török kódexből)

A kép Dselálzádé Musztafa, II. Szulejmán életét és hadjáratait tárgyaló történetíró művét illusztrálja. Láthatjuk a török hadsereg előtt fölállított ágyúsort, mögötte a szultánt, akit janicsárok és szpáhik vesznek körül. A magyar sereg katonái nyugati típusú páncélba öltöztek, hasonlóképpen a király is, aki díszesen fölszerszámozott lovon ül. Előtte a gyalogos puskások foglalnak helyet

Şekil 11. Bir Osmanlı Minyatüründe Mohaç Meydan Muharebesi

Kaynak: Eperjessy, 1982, 133.

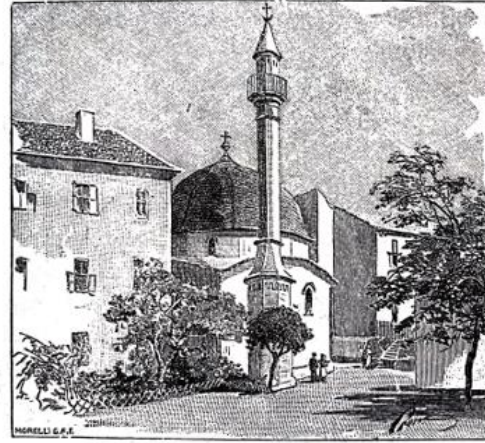
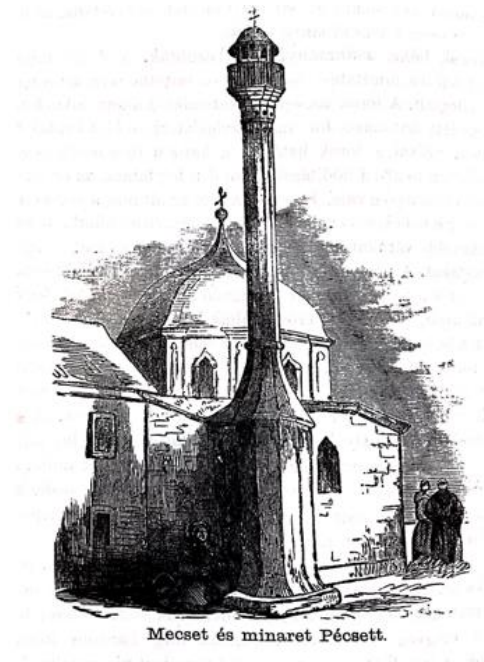
Sosyalist dönemdeki ders kitabı illüstrasyonlarında savaşlar ve çatışmalar değil, Osmanlı hâkimiyeti altındaki gündelik hayat ve egemenlerin merhametsiz uygulamaları ön plandadır. Bunları “Türklerin Zulmü” başlığı altında toplamak mümkündür. Eperjessy ve Walter'in kitabında da yer alan bir resimde Türkler bir Macar tutsağa işkence yaparken gösterilmektedir (Eperjessy, 1982, s. 201; Walter, 1988, s. 239). Resim daha önce sözünü etmiş olduğumuz Ferenc Wathay Macar yiğidine aittir. Kendisi Osmanlılara esir düşüp kaçmaya çalışırken yakalanmıştır. Resimde bu teşebbüsü karşılığında aldığı ceza uygulama anı görülmektedir.

Unger'in 1957'deki kitabında Macar esirlerin uzun sıralarda sürülmesi gösterilmiştir (Unger, 1957, s. XXI). Türk askerleri yine sarıkla resmedilmiştir. Aynı şekilde “Türkler Köyler Yakıyor” (Eperjessy ve Benczedi, 1967, s. 211) adlı başka bir resmin ön planında sarıklı Türklerin büyükbaş hayvanları sürmesi, arka planda ise alevler içinde yanan binalar görülmektedir. Bu iki resmin detayları pek

anlaşılmamakla beraber kişilerin hangi millettendiği giysilerinden, özellikle başlıklarından anlaşılmaktadır. Osmanlılar her zaman sarıkla gösterilmektedir.

Son olarak ise renkli bir resimde 16. yüzyıla ait olduğu iddia edilen bir gazete sayfası görülmektedir (Eperjessy, 1982, kitabın sonundaki resimler bölümünde). Ders kitabı yazarı “Türk Köle Pazarı” diye bir başlık altında görselle ilgili aşağıdaki açıklamayı yapmıştır: “16. yüzyıldan bir gazete sayfasının kalıntısı; hem resimle hem sözcüklerle Türklerin Hristiyan kölelerle nasıl ticaret yaptığını anlatmaktadır.” (Eperjessy, 1982). Resmin detayları yine pek net olmamakla beraber at sırtındaki Türklerin sarık takmış olmaları hayal meyal seçilebilir.

Walter’ın 1988’deki ders kitabında iki ilginç illüstrasyona da rastlamak mümkündür. Bunların oryantalist düşüncelerden esinlenmiş olması gerek ki Türklerin romantik ve egzotik yüzlerini göstermektedir. “Türk Serenadı” (Walter, 1988, s. 232) adını taşıyan bir resimde uzun kaftanlı ve sarıklı, belinde kuşak bir adam elinde bağlamayla pencereden sarkan bir kadına şarkı söylerken görülmektedir. Fakat ders kitabında bu sahneye veya başka Osmanlı gelenekleriyle, kültürüyle ilgili herhangi bir açıklama bulunmamaktadır. Aynı kitapta “Müslüman tüccarlarla beraber Macaristan’da develer de görünmeye başlamıştır” diye bir açıklaması olan resimde etrafında sarıklı erkekler bulunan bir deve görülmektedir (Walter, 1988, s. 233). Metnin içinde bu sahneye veya Müslüman tüccarlara dair daha detaylı bir açıklama mevcut değildir.

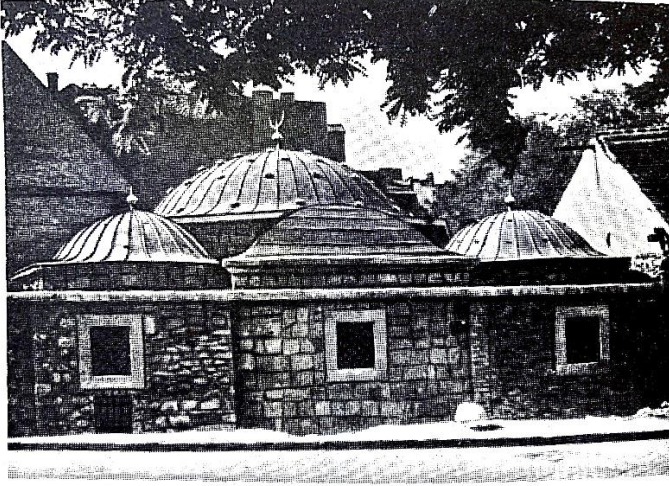

Şekil 12. Pécs Şehrindeki Cami ve Minare

Kaynak: Solda Mangold, 1890, 88; sağda Sebestyén, 1890, 22.

Binalar ve diğer yapılara gelince meşhur Osmanlı mimarisine ders kitaplarındaki görsellerde rastlamak pek mümkün değildir. Binaları konu edinen resimlerin ikisinde İstanbul’daki bir yapı olarak Yedikule Zindanları görülmektedir; bu iki görsele yukarıda değinilmiştir. Geri kalan toplam on adet resim Osmanlı/Türklerden Macarlara miras kalan yapılarla ilgilidir: Pécs şehrindeki cami ve

minare, Eğri şehrindeki minare ve Budapeşte’de bir hamam. Pécs’teki caminin çizimi ders kitaplarında toplam beş kere (Mangold, 1883, s. 71; Mangold, 1890, s. 88; Mangold, 1901, s. 110; Sebestyén, 1901, s. 22; Szádeczky, 1912, s. 24) karşımıza çıkarak İkili Monarşi döneminin en popüler ders kitabı illüstrasyonlarının arasında iken izleyen iki dönemde hiçbir ders kitabında yer almamıştır. Pécs’teki cami, fotoğraf olarak Walter’ın 1988’deki ders kitabına (s. 236) tekrar eklenmiştir. Eğri’deki minare ancak iki kere gösterilmiştir: 1913’te Koczogh ve Takáts’ın kitabında (1913, s. 25) çizim sonra ise 1957’de Unger’in eserinde (s. XXVIII) fotoğraf olarak. Pécs ve Eğri’deki dinî yapılara ek olarak bugün artık ayakta durmayan Peşte camisiyle minaresine sadece bir tane ders kitabında referans edilmiştir (Walter, 1988, s. 236). Ders kitaplarında resmi geçen Macaristan’daki Osmanlı/Türk yapılarının büyük çoğunluğu İslam diniyle ilintilidir. Eperjessy ve Benczédi’nin kitabında (1967, s. 212) gösterilmiş Budapeşte’deki hamam bu açıdan bir istisna olarak sayılabilir (Şekil 13).

A budai török fürdő

Şekil 13. Buda’daki Türk Hamamı

Kaynak: Eperjessy ve Benczédi, 1967, 212.

Ders kitaplarında az sayıda Osmanlı/Türk mimari yapısının gösterilmesinin başlıca nedeni bu binaların zamanla harabeye dönüp yok olmasıdır. Öte yandan bu birkaç yapının da cami, minare ve hamamdan ibaret olması ilginç suallerin doğmasına yol açıyor: Öğrencilere neden sadece bu tür resimlerin gösterilmeye değer olduğu düşünülmüştür? Macaristan’da başka Osmanlı/Türk yapıları yok mudur? Günümüzde ayakta durmuyorsa da başka binaların izine tarih kaynaklarda rastlanamaz mıdır?

Bu sorulara kesin cevap vermek mümkün değilse de bazı tahminlerde bulunabiliriz. Ders kitaplarındaki metinlerden de anlaşıldığı gibi 16. yüzyılda Macarları Türklerden ayırt eden en belirgin özellik birinin Hristiyan diğerinin ise Müslüman olmasıdır. Bu açıdan baktığımız zaman ders kitaplarında cami ve minarelerin sıkça görsel olarak kullanılmış olması yazarların farklı bir kültürü tanıtmak istemesine atfedilebilir bir husustur. Tıpkı insan resimlerinde gördüğümüz gibi: Nasıl farklı

bir kültürden gelen birinin giyim kuşamı farklı ise mimarisinde de bu kültürel fark ortaya çıkacaktır. Öğrencilere kültürel farkların bu yeni boyutuyla ilgili bilgi vermek adına ağırlıklı olarak dinî yapıların gösterilmesi makul bir sebep olarak gözükmektedir.

Fakat az sayıda dinî olmayan yapının gösterilmesiyle –ki mimariye yansımış kültürel farklar onlardan da kolayca anlaşılabilir– dinî ayrımlara hedeflenenden fazla vurgu yapılmış olabildiğini düşünüyoruz. Bu şekilde Hristiyan öğrenciler Osmanlı/Türkleri Müslümanlıkla özdeşleştirip din bakımından ötekileştirebilmektedir.

Bunun yanı sıra ders kitaplarındaki anlatımlarda da çokça izah edildiği gibi Osmanlı/Türkler Macar topraklarında pek fazla mimari faaliyette bulunmamışlardır. Walter’in tabiriyle: “*İnşaat işleriyle uğraşacak ne zamanları ne de paraları vardı. Olsa olsa camiler, köprüler, kalelerde yeni burçlar ve hamamlar yapmışlardır.*” (Walter, 1988, s. 235) Bu iddiadan hareketle incelediğimiz tarih ders kitaplarındaki resimlerin ağırlıklı olarak dini yapılarla (cami ile minarelerle) ilgili olmasının sebebi Osmanlı/Türklerin sonraki Macar nesillerine başka türlü mimari eserler bırakmamış olması olabilir.

Muharebe şemaları hangi tarafların karşı karşıya geldiği, savaş alanında taburların nasıl konumlandığı ve hangi yönlere doğru hareket ettiğinin yanı sıra çatışmanın nerede gerçekleştiğini ve savaş meydanının nasıl coğrafi özelliklere sahip olduğunu göstermektedir. Bu nedenle Osmanlı/Türk imgesini doğrudan etkileyecek bir yorum ya da bir görsel bu tür illüstrasyonlarda bulunmamaktadır. Fakat dolaylı olarak Macarların “Öz” imgesini etkilediği için “Öteki” olan Osmanlı/Türk imgesine de az bile olsa tesir etmektedir.

Mohaç Meydan Muharebesi’nin şeması toplam beş tane ders kitabında geçse de bunların üç tanesi aynı yazara ait bir kitabın farklı basımlarında kullanılmıştır (Mangold, 1883, s. 66; Mangold, 1890, s. 73; Mangold, 1900, s. 92). Mangold (1900, s. 92), oldukça detaylı bir açıklama sunarak Macar birliklerinin hangi unsurlardan oluştuğunu ve onların nerede yer aldığını da göstermektedir. Savaş meydanının Tuna kıyısında olduğunu, dolayısıyla muharebenin bataklıkların bol olduğu bir bölgede gerçekleştiğini bu resimleri incelerken sezme mümkündür. Bu bakımdan Mohaç Meydan Muharebesi’nin resmi, ders kitabında anlatılanlarla hem uyum içindedir hem de uzun uzadıya değinilen karışık bir sahnenin daha iyi anlaşılmasını sağlar.

Mohaç Savaşı’nın şeması Eperjessy ve Benczédi (1967, s. 150) ile Walter’in (1988, s. 151) eserlerinde de yer almaktadır. Bu ders kitaplarında artık Mohaç’a fazla değinilmeyip muharebeye dair en önemli bilgilerin verilmesiyle yetinilmiştir. Bu bağlamda illüstrasyonlar, kitapta yazılı olarak açıklanmamış detayları görsel olarak sunarak metne katkıda bulunmaktadır: Örneğin savaşın bataklıkların yakınında gerçekleşmesi veya Bali Bég’in¹¹ yönetimi altındaki taburların Macar kampına saldırarak Macar birliklerin arkasına geçmesi. Zigetvar kuşatmasının şeması Mohaç Muharebesi’ninkinden biraz farklıdır. Bu sefer vurgu, kalenin etrafını sarmış Osmanlı/Türk birlikleri

¹¹ Malkoçoğlu Yahyapaşazade Bali Bey (?–1543)

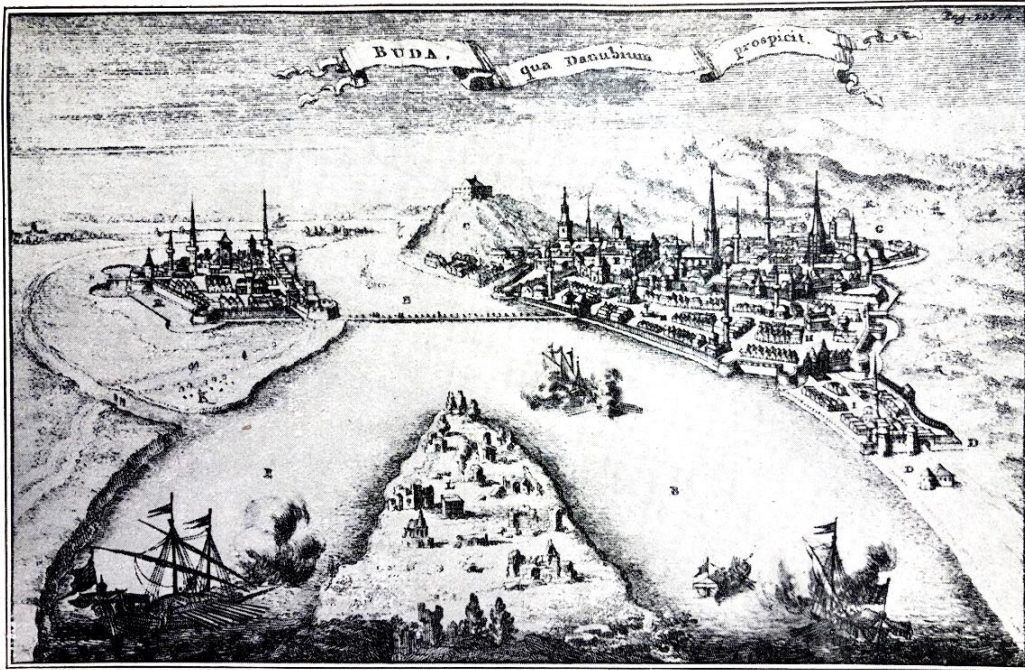
üzerinde olup Macar tarafın kalede olduğu ima edilmektedir. Üç ders kitabında (Balogh, 1931, s. 82; Sebestyén, 1901, s. 18; Szádeczky, 1912, s. 21) kullanılmış bu illüstrasyon ön planda Türk taburlarının çadırlarını, solda ve arkada ise kaleyi hedef almış çok sayıda Osmanlı topunu göstermektedir. Kalenin öbür tarafları su ile çevrili olduğu için¹² Macar askerlerinin köşeye sıkıştırıldığı tahmin edilebilir bir husustur.

Muharebe şemaları sahneler kadar güçlü imgeler barındırmasa da ders kitaplarında bir olayın görsel olarak da desteklenmesi, yazarlar tarafından o vakaya özel dikkatin çekilmesi istenmesi demektir. Bir olay ne kadar fazla resimle referans edilirse üzerine o kadar fazla düşünülmesi istenmektedir. Ders kitaplarında geçen şemalardan Macar taburların hem Mohaç'ta hem de Zigetvar'da dezavantajlı bir durumda olduğu anlaşılmaktadır. Bu özellik bir yandan “ya öyle olmasaydı” düşüncelerine mahal verirken, öte yandan kendi kendine acımaya ve tarihi yenilgileri kör talihe veya alın yazılarına atfetmeye meyilli Macarların öz imgelerini destekler niteliktedir: Onca olasılık arasından en kötüsü olmuştur. Macarlara kaderin kurbanı olduklarını hatırlatırken, Türklerin yine yenen taraf olduğunu gösterip Osmanlı/Türk imgesine “saldırganlık”, “savaş”, “tehlike” gibi sözcükler de ekler.

Özetle muharebe şeması, metinde anlatılanları görsel olarak destekleyecek veya düzelterek mahiyette olabilmekle beraber bir tarihî olayı öne çıkarmanın vasıtasıdır. Şema, hem irdelenerek başka senaryoların hayal edilmesini mümkün kılar hem de seyirciyi bir gerçek ile karşı karşıya bırakır: Kuvvet dengesine göre en muhtemel sonuç meydana gelendir. Bu husus “Öz” imgede “kurban” algısını güçlendirirken “Öteki” imgesinde “saldırganlık” özelliğine parmak basar.

İllüstrasyonlarla bir tarihî olayı öne çıkarıp diğerinin üstünü örtme yöntemini iki Belgrad Savaşı'nın ders kitaplarındaki ele alınışında yakalayabiliriz. Türkçe literatürde Belgrad Kuşatması olarak anılan ve 1456'da gerçekleşen çatışma Macarların zaferiyle sonuçlanmışken 1521'de meydana gelen savaşta Osmanlı/Türkler yenmiştir. Bundan dolayıdır ki bu hadise Türkçe kaynaklarda Belgrad'ın Fethi olarak referans edilmektedir. Tarih ders kitaplarındaki resimlere göre 1456'daki zafer ön plandayken 1521'deki yenilgiye ancak metin içinde ve kısaca değinilmektedir. İki tarih ders kitabında (Eperjessy ve Benczédi, 1967, s. 133; Eperjessy, 1982, s. 111.) 1456'daki Belgrad Kuşatması'nın şemasını, bir kitapta (Balogh, 1931, s. 61) kuşatma esnasında gerçekleştiği iddia edilen ve efsane mertebesine yükselmiş olan Titusz Dugovics'in kahramanlığına adanmış bir tablo, başka bir kitapta ise (Walter, 1988, s. 121) Belgrad'ın kuşatma anındaki manzarasını görebiliriz. Buna karşın incelediğimiz tarih ders kitaplarında 1521'deki Belgrad Savaşı ile ilgili herhangi bir görsel bulunmamaktadır.

¹² Adından da anlaşıldığı gibi: *Szigetvár* “Ada Kalesi” demek.

Buda és Pest a török uralom alatt.

Budával együtt török uralom alá került a Duna–Tisza köze is. *János Zsigmond* székhelye *Lippa* lett. Ezentúl uralma alá a tiszántúli és erdélyi részek tartoztak. A következő években újabb török seregek nyomultak az országba. Céljuk *Ferdinánd* hatalmának csökkentése és Buda biztosítása volt. Ekkor kerültek török kézre Székesfehérvár, Esztergom, Pécs, Vác és Nógrád vára. *A török uralom Buda elfoglalásától számítva 150 éven át tartott. A hódított terület folyton növekedett és kettéválasztotta Ferdinánd és János Zsigmond ország-részt. Hazánk ilyen módon három részre hullott szét.*

Buda és Pest a török hódoltság korában.

Şekil 14. Türk Hâkimiyeti Döneminde Budin ve Peşte
Kaynak: Yukarıda Szigethy, 1901, 25; aşağıda Ember, 1926, 76.

Bir şehrin manzarasını konu edinen ders kitabı illüstrasyonlarının bilinen bir mekânın (örneğin Budin'in) farklı bir yüzünü göstererek seyirciyi şaşırtma veya infiale uğratma amacıyla kullanılması olasıdır. Bu niyete en çok Budin ve Peşte hizmet ederken ara sıra başka şehirlerin görsellerine de rastlamak mümkündür.

İncelediğimiz ders kitaplarında “Türk Hâkimiyeti Altında Budin ve Peşte” diye adlandırılmış dört tane illüstrasyona rastlanmıştır (Baróti ve Csánki, 1901, s. 21; Ember, 1926, s. 76; Szádeczky, 1912, s. 9; Szigethy, 1901, s. 25). Bunların üç tanesi aynı manzarayı gözler önüne sermektedir: Tuna Nehri'nin sol kıyısında Peşte, sağ kıyısında Budin şehri uzanırken, şehirlerdeki yapılar arasından çok sayıda ince minare göğe doğru yükselmektedir. Dikkatlice bakınca camilerin kubbeleri de hayal meyal seçilebilir. Şehir manzarası zamanla bir hayli değişerek bu camilerle minareler tamamen yok olmuştur. Budapeşte'nin daha güncel hâlini bilen biri, şehir manzarasının bir zamanlar minarelerin de ayrılmaz parçası olduğunu görünce şüphesiz şaşırır. Aynı manzaranın kuş bakışı olarak bir minarenin tepesinden resmedildiğini (Ember, 1926, s. 76) görünce ise hayrete düşer.

Bu tür resimlerde yine mimari yapılar ön planda olmakla beraber bu sefer vurgu bu yapıların özelliklerinde değildir. Yerli mimariye aykırı yapılar (örneğin Budin ve Peşte'de cami ve minareler) çoğalınca o mekânın kültürel yüzü de dönüşür. Budin'i veya Peşte'yi Osmanlı/Türk şehri olarak görmek bir Macar için şaşırtıcı ötesi bir durumdur.

Jászai'nin kitabında (1903, s. 9) Budin'in 1541'deki düşüşü resmedilmiştir. Görüldüğü gibi şehirde minarelerin veya camilerin henüz izi yoktur. Bu resmin farklı bir “görevi” olduğu tahmin edilebilir. Macarlara talihlerinin yaver gitmediğini bir tarihî görsel ile hatırlatmak hem bu olayın önemini artırır hem de toplumsal hafızaya hizmet ederek 1541 tarihini unutturmaz (Şekil 14).

İncelediğimiz tarih ders kitaplarında Budin ve Peşte dışında bir kere Szarvas'ın da Osmanlı/Türk şehri olarak gösterildiği görülmüştür (Eperjessy, 1982, s. 203). Şehir manzarası konusu altında Walter'in 1988'deki ders kitabında (s. 234) oldukça ilginç bir resimden bahsetmek mümkündür. “Macar şehri” açıklamasını taşıyan bu görselin daha geniş bir esere ait olduğu iddia edilmektedir. Fakat bağlamdan koparılmış olduğu için ders kitabında kullanılmasının tam olarak hangi amacı güttüğü anlaşılmamaktadır. Resmin sol tarafında başında sarık olduğu tahmin edebildiğimiz sakallı bir adam durmaktadır. Giysilerinden de yabancı biri olduğu anlaşılmaktadır. İlk bakışta Osmanlı/Türk olduğunu düşünebileceğimiz bu şahsın kısa bir araştırma sonucunda aslında Aziz Nikolaos olduğunu ve resimde “tahıl mucizesi” olayının gösterildiğini öğrenebiliriz (“Kolozsvári Tamás”, Képzőművészet Magyarországon). Herhangi bir kontektsten yoksun, yanlış izlenimler verebilecek resimlerin ders kitaplarında kullanılması oldukça ilginç bir husustur.

Nesnelerin ders kitaplarında illüstrasyon olarak kullanılması –en azından 16. yüzyılın kapsamında– pek tercih edilen bir uygulama olarak gözüküyor. İncelediğimiz ders kitaplarında nesnelere sadece iki defa referans olarak gösterilmiştir: Eperjessy ve Benczédi'nin kitabında Eğri'deki Osman Paşa'nın Macarcada yazılmış mektubunun ilk satırları (Eperjessy ve Benczédi, 1967, s. 210), Eperjessy'nin

kitabında ise (1982, s. 135) Mohaç Meydan Muharebesi'nin gerçekleştiği tahmin edildiği ovada bulunmuş toplu mezarlardan biri sunulmuştur (Şekil 15.) Mektup, el yazısıyla yazıldığı için pek anlaşılmiyor, ders kitabındaki metin içinde ise mektuba veya içerdiği mesaja dair herhangi bir açıklama bulunmamaktadır. Böylece Osmanlı/Türk imgesini olumlu veya olumsuz yönden etkileyebileceği söylenemez. Buna karşın Mohaç Ovası'ndaki toplu mezar seyirciye bir kez daha Mohaç'taki yenilginin önemini ve boyutunu hatırlatır. Ayrıca ölenlerin sayısına dair sadece istatistiksel bilgi vererek değil, onu resim olarak da göstererek Mohaç'ta yaşanmış dehşetin kapsamını ima eder.

*A mohácsi csatamezőn föltárt
egyik tömegsír
(fénykép)*

Şekil 15. Mohaç'ta Bulunmuş Bir Toplu Mezar

Kaynak: Eperjessy, 1982, 135.

İkili Monarşi döneminde hem piyasadaki tarih ders kitaplarının sayısı hem de bu kitaplardaki resimlerin sayısı görece yüksektir. Dönemin ilk yarısında kitaplarda illüstrasyonlara yaygın olarak rastlanmasa bile 1800'lerin sonlarına doğru ve yeni yüzyılın başında –pedagojik ve estetik amaçlar da güderek– ders kitaplarında görsellerin kullanılması geniş bir uygulama hâline gelmiş gözükmemektedir. İkili Monarşi döneminde toplam 19 kitap incelenmiştir; 4 tanesinde 16. yüzyıla dair hiç resim bulunmazken 15 kitapta toplam 53 adet resim mevcuttur.

Bu dönemdeki ders kitaplarının ortak özelliği romantizm ile milliyetçiliğin izlerini taşıyan güzel sanat eserlerine sıkça yer vermeleridir. 19. yüzyılın meşhur Macar ressamı Bertalan Székely'in Macar

tarihinin önemli sahnelerini resmeden tabloları sık sık ders kitabı görseli olarak görev almaktadır. “Eğri Kadınları”, “II. Lajos’un Cesedinin Bulunması”, “Zrínyi’nin Dışarıya Fırlaması” ve “Dobozi ile Eşi” Székely’in en çok karşımıza çıkan tablolarıdır. Buradan da anlaşılmaktadır ki Mohaç Meydan Muharebesi, Eğri Kalesi’nin savunması ve Zigetvar Kuşatması 16. yüzyıldaki Macar tarihinin görsel olarak da öne çıkarılmak istenen hadiseleridir. Romantizm ve milliyetçilik akımlarından etkilenmiş güzel sanat eserlerini göstererek ders kitabı yazarları, öğrencinin sadece zihnine değil, zevkiselimi vasıtasıyla duygularına da hitap etmek gayesindedirler. Sebestyén’in (1901, Ön Söz) tabiriyle: “[...] eğer talebenin zihninde mazi canlanabilirse ve gönlünde millî duygular ateşlenirse eğitim, görevine ulaşmıştır demek.”

Horthy döneminde hem ders kitaplarının sayısı hem de içerdikleri resimlerin sayısı önemli bir azalış göstermektedir. İncelediğimiz 10 adet ders kitabının ancak 6’sında illüstrasyonlar mevcuttur: Toplam 19 adet. Dönemin ilk yarısında İkili Monarşi dönemindeki resim uygulamaları devam etmekteyken 1930’lardan itibaren ders kitaplarındaki görseller tamamen kaldırılmıştır: Ders kitaplarındaki anlatım sadece metinlerden ibaret hâle gelmiştir. Horthy dönemindeki resimlerde de en çok Macar tarihinin “örnek alınması gereken” sahneleri yer almaktadır: “Mohaç Muharebesi”, “II. Lajos’un Cesedinin Bulunması”, “Eğri Kadınları” ve “Zrínyi’nin Dışarıya Fırlaması”; hepsi de Bertalan Székely’in eserlerinden esinlenmiştir.

Bu husustan da anlaşılmaktadır ki ders kitaplarındaki millî duygular hâlâ güncel tutulmak istenmektedir. Trianon Barış Antlaşması ardından seneler geçmiş olmasına rağmen toprak kaybının acısı hâlen gönüllere batmaktadır. Bu dönemdeki ders kitabı resimlerinin görevi öğrenciye tarihin büyük yenilgilerini göstererek onu daha parlak bir istikbal umuduyla millî birliğe teşvik etmektir. Ember, 1926’da (*A tanulóhoz* [Talebeye Hitaben]) çıkmış ders kitabında öğrencilere adanmış ayrı bir ön sözde şöyle söyler: “[...] Milletimizin tarihi hüznü saygılarla dolu. Fakat mahvoluştan her zaman yeni bir hayat yeşerir. Bu sefer de böyle olacağına inan. Vatanının tarihini severek oku ki geçmişini tanıyarak daha mutlu bir geleceği hazırlayabilesin.”

Sosyalist dönemde ders kitaplarının sayısı iyice azalsa da görseller büyük bir artış göstermektedir: Resim içeren 4 adet ders kitabında toplam 29 tane illüstrasyon mevcuttur. Fakat önceki dönemlerle kıyasladığımız zaman bu görsellerin oldukça farklı niteliklere sahip olduğunu görebiliriz. Büyük savaşların romantik ve milliyetçi duygulardan etkilenmiş resimleri kaldırılmış yerlerini mimari yapılar, oryantalist sahneler ve kölelik motifi almıştır. Vurgu, milletlerarası çatışmalardan ezilen ve ezen arasındaki ilişkiye kaymış gözükmektedir.

Osmanlı’ya karşı savaşlara dair ya da onları çağrıştıran resimler ders kitaplarında hâlâ yer almaya devam ediyorsa da farklı yönleri öne çıkarılmaktadır: Eğri Kalesi’nin kuşatması yerine Eğri’de bir minare, Mohaç’taki çatışma sahnesinin yerine savaş alanında bulunmuş bir toplu mezar ve Osmanlı hâkimiyetinin mirası olarak günümüzde de ayakta duran mimari yapılar (örneğin Pécs’teki cami veya

Budapeşte'deki hamam) gösterilmektedir. Tarih ders kitaplarına da yansıyan ideolojik değişimi Walter'in (1988, s. 5) eserindeki ön söz açıkça göstermektedir:

“Tarih nedir? Tarih, gerçeğin bütününi tarif etmeyi amaçladığı için Marx'ın onu ‘bilimlerin bilimi’ olarak tanımladığı yaygın olarak bilinmektedir. 19. yüzyılın romantik bakış açısına göre milletlerin kendilerini tanıması ve millî gururun bir haznesidir. Sosyal Bilimlerin bir alanı olarak odak noktasına en temel insani değerleri almakta olup bizim için her şeyden ziyade bir derstir; bir halkın, bir milletin, hatta insanlığın ortak, canlı hafızasıdır.”

Bu satırlardan da anlaşılmaktadır ki sosyalist dönemin tarihe bakış açısı romantizmi geride bırakarak önceki dönemlere göre kökten değişmiştir.

Ders kitaplarındaki resimlerde gördüğümüz Osmanlı/Türkler genelde aynı tarz giyim kuşamla, başlarında sarıkla, bellerinde kuşakla, renkli kaftan giymiş olarak gösterilmektedir. Özellikle güzel sanat eserlerinde kafası bir tutum saç hariç tıraşlı Osmanlı askerlerine de sıkça rastlanabilir. Dış görünüşleri ve kıyafetleri dışında resimlerde Türklerin aksesuarları ile silahları da onları Macarlardan ayırt edici niteliktedir. Sürekli tekrarlanan bir motif olarak Osmanlıların at kuyruklu sancağı ders kitaplarındaki resimlerde sık sık önümüze çıkar.

Osmanlı/Türkler bir sahne içinde faal hâlde gösterildikleri zaman “saldırganlık”, “vahşet”, “tehlike”, “kesin ölüm”, “mahvoluş”, “çaresizlik”, “eziyet” ve benzer olumsuz sıfatlar çağrıştırılmaktadır. Yer aldıkları resimlerde kırmızı renginin bolca kullanılması Türklerin tehlikeli olduğunu, kararmış gökyüzünün motifi ise çaresizliği ve yaklaşan mahvoluşu simgelemektedir. Ortak bir Macar–Osmanlı hadisesini konu alan fakat Türklerin ancak imalı bir şekilde yer aldıkları illüstrasyonlar da mevcuttur (“II. Lajos’un Cesedinin Bulunması”, “Zrínyi'nin Dışarıya Fırlaması”). Seyircinin bu tarihî bağlamı iyi bilmesi şartıyla bu resimlerden de Türklerin “vahşi”, “saldırgan”, “tehlikeli” ve “Macarları daima çaresizliğe düşüren” bir unsur oldukları sezilebilir, dolayısıyla bu resim ve illüstrasyonlar Türk imgesini olumsuz bir yönde etkilemektedir.

Resimlerdeki Türklerin gerçekten Türkler olarak algılanması gerekip gerekmediğine bu noktada değinmekte fayda vardır. Tarih derslerinin olduğu kadar tarih ders kitaplarının da şimdiki zamanla bir bağı vardır. Odak noktası geçmişteki hadiseler olsa bile onlardan çıkarılabilecek ve yeni dönemlerde de geçerliliğini koruyacak bir ders her zaman vardır. O. Varga, 1886'daki kitabının ön sözünde (s. 1) “*Bir Macar olarak [bu kitapla] sadece öğretmek değil, eğitmek istiyorum.*” der. Tam yüz iki sene sonra Walter (1988, s. 5), kendi eserinde bunu şöyle ifade eder: “*Ders kitabımız geçmişten bahsederken her zaman günümüze hitap etmektedir.*” Acaba farklı dönemlerin ders kitapları Osmanlı/Türkleri gösterirken öğrenciye nasıl çağdaş mesajlar iletmeye çalışmaktadır?

Türkler, 16. yüzyıl bağlamında Macarların ve Hristiyanlığın düşmanları olarak tanıtılmaktadır. Osmanlı, Macarların elinden özgürlüklerini alan, Macar topraklarını işgal edip kendi yasalarıyla yöneten, gayrimeşru bir egemen olarak algılanmaktadır. Onunla ancak “millî birlik”, “fedakârlık”,

“millete ve inanca sadakat” şiarları ile yola çıkanlar baş edebilirler. Bu bağlamda İkili Monarşi dönemindeki resimlerde Türkler gösterilirken aslında Avusturya ile Habsburg Hanedanı'nın Macarlar üzerindeki nüfuzuna gönderme yapılmaktadır. 19. yüzyılda Macarların gözünde Habsburglar egemenliğini Macarlara zorla dayatmaya çalışan, milli birliği dağıtan ve Macar topraklarının bağımsızlığını tehdit eden bir unsur olarak görülmektedir. 1867'de gerçekleşen Uzlaşma'dan sonra bu karşıtlık duygusu açıkça dile getirilemese de gelecek nesillere aktarılmasının görevini güzel sanat ve edebiyat eserlerinin yanı sıra tarih ders kitapları görmüştür.

Horthy döneminde artık Habsburglar değil, Macar topraklarının kaybına neden oldukları düşünülen yabancı halklar ön plandadır. Yabancıların olumsuz etkileri ders kitaplarındaki metinlerde de sıkça dile getirilen bir husustur. Yabancı kralların Macarların diline, geleneklerine ve topraklarına özenmedikleri için Macar halkının başına sadece dert getirmiş olmasına sık sık parmak basılmaktadır. Ayrıca 16. yüzyılda Macar topraklarına yerleşmeye başlayan yabancı halklar da ülkedeki birliği içerden kemirecek bir tehdit olarak tarif edilmektedir. Bu bağlamda resimdeki Türklere, “tehlikeli yabancı” kılığı giydirilmektedir.

Sosyalist dönemin ders kitaplarında ise Türkler, Macar halkını ezen ve köleliğe zorlayan egemen olarak resmedilmektedir: Ezen–ezilen ilişkisinden oluşan iki farklı sınıf arasındaki münasebete ışık tutulmaktadır. Ezen, sanki konumundan doğan bir hakmış gibi zulmeder, ezilen ise üstadına boyun eğerek kullanılır, ondan faydalanılır ve zulmedene hizmet eder. Sosyalist dönemdeki ders kitaplarında bu ilişkinin ne kadar haksız, tek taraflı ve kabul edilemez olduğuna dikkat çekilmeye çalışılmıştır. Böylece ders kitaplarının sayfalarında uluslararası savaşların yerini sınıflararası mücadele almıştır.

SONUÇ

Görüldüğü gibi 1879 ile 1990 arasında kullanılmış Macar lise tarih ders kitaplarında Osmanlı/Türklere ilişkin görseller çeşit bakımından oldukça zengin, sayısal olarak ise fazla denebilecek miktarda mevcuttur. Ne var ki bu görseller mercek altına aldığımız üç dönemde bazı farklılıklar sergilemektedir. İkili Monarşi dönemindeki ders kitaplarında –teknolojinin pek gelişmemiş bir durumda olmasına rağmen– çok sayıda illüstrasyona yer verilmiştir. Bunlar arasında en çok Osmanlı yönetiminin mensuplarına (sipahilere ve yeniçerilere), onların giyim kuşamlarına dikkat çeken görsellere rastlamak mümkündür. Ayrıca Sultan Süleyman'ın türlü görsel temsilleri de ders kitaplarında sıkça başvurulan resimler arasındadır. Bunların yanı sıra 1800'lerin ikinci yarısında yapılmış yağlı boya tabloların sık sık illüstrasyon olarak kullanıldığı görülmektedir. Bunlarda Osmanlı/Türkler, saldıran taraf olarak gösterilmekte, tehlike, ölüm, zulüm, vahşet gibi kavamlar çağrıştıran ve Macar milli tarihinde son derece önemli bir yere sahip olan sahneler içinde resmedilmiştir. 16–17. yüzyıllardaki Osmanlı hâkimiyeti dönemine gönderme yapan bu görsellerde –dönemin ve siyasi konjonktürün koşulları gereği– başta savaş sahneleri yer almakta, Osmanlı/Türkler ise saldırgan askerler olarak resmedilmektedir. Başında sarık, belinde kuşak, elinde ucu eğri bir kılıç ile gösterilen esmer ve sakallı Osmanlı askerleri, Osmanlı/Türklerin Macar

toplumsal hafızasındaki görsel imgesine en çok damgasını vuran ögesi olduğu söylenebilir. Söz konusu yağlı boya tablolarında ayrıca at kuyruklu sancak da resmedilen Osmanlı askerlerini tamlayan bir nesne olarak sürekli kullanılmaktadır.

Hâlbuki milliyetçi duygular kışkırtan ve romantizmin izlerini taşıyan yağlı boya tablolarının 19. yüzyılda bu denli popüler olması Macar halkının Osmanlı/Türklere karşı beslenen olumsuz duygularında değil, o zamanda hüküm süren Habsburg Hanedanı'na olan tepkisinde aranmalıdır. Macarların en ümitsiz çatışmalarda bile bir birlik hâlinde kahramanca savaştığını gösteren bu tablolar, 16–17. yüzyılın tarihî olaylarına gönderme yaparsa da, aslında 19. yüzyılda yaşanan siyasi zorluklar karşısında Habsburglara yönelik bir nevi pasif protesto olarak yorumlanabilir. Bununla birlikte Macarların politik davasında halka umut verip yol gösteren bir unsur olarak değerlendirilmesi de mümkündür. Dolayısıyla İkili Monarşi döneminde bir Macarın bu tablolardaki Osmanlı/Türklere baktığı zaman zihninde ülkeyi siyasi anlamda kuşatan Habsburg yönetiminin canlandığını söylemek mümkündür. Ne var ki o dönemin koşullarına hâkim olmayan sonraki nesillerin mensupları, bu yağlı boya tablolarına baktıklarında Habsburgları değil, somut olarak temsil edilen Osmanlı/Türkleri göreceklerdir.

Horthy döneminin ilk kısmında yazılmış ders kitapları hem ele aldıkları konu itibarıyla hem de başvurulan görseller bakımından İkili Monarşi dönemindeki ders kitaplarını andırmaktadır. 1920 ile 1940 arasındaki yıllarda ders kitapları sayfalarında Osmanlı yönetiminin temsilcilerinin yanı sıra Sultan Süleyman'ın çeşitli portrelerine sıkça rastlamak olasıdır. Ayrıca 19. yüzyılın popüler yağlı boya tabloları da görseller arasında yer almaya devam etmektedir. Amma velakin 1940 yılından sonra çıkan ders kitaplarında –İkinci Dünya Savaşı'nın beraberinde getirdiği ekonomik zorluklardan olsa gerek– hiçbir görsel kullanılmamıştır.

1945'te başlayan sosyalist dönem ders kitaplarındaki görseller açısından birçok yenilik getirmiştir. Eski ders kitaplarında da gösterilen, Osmanlıların özellikle dinî yapılarını (cami, minare) ve Sultan Süleyman'ın çeşitli temsillerini konu edinen illüstrasyonlarla karşılaşmak hâlâ mümkün olmakla beraber yağlı boya tablolarının izine rastlanmamaktadır. Onların yerini Macar ve Osmanlılar arasındaki çatışmalar, Osmanlı'nın köle taciri olduğuna vurgu yapan resimler almıştır. Bunun başlıca nedeni sosyalist dönemde tarihî olayların sınıf çatışması bağlamına oturtulması, her türlü anlaşmazlığın ezen ve ezilen, hükmeden ve hükmedilen olmak üzere iki tarafın karşılıklı mücadelesine indirgenmesinde aranmalıdır. Ayrıca bağlamdan koparılmış, hiçbir yeni bilgi yansıtabilecek nitelikte olmayan, özel bir mesaj taşımayan, ancak var olan basmakalıp düşüncelerin güçlenmesine mahal veren görsellerin kullanıldığı da sıkça görülen bir husustur. Sosyalist dönemdeki illüstrasyonların sayısal olarak fazla olması, neredeyse her ders kitabında yeni resimlere başvurulduğu, dolayısıyla farklı kitaplarda aynı görsele rastlamanın neredeyse hiç mümkün olmadığından kaynaklanmaktadır.

Genel olarak baktığımızda hem İkili Monarşi döneminde hem de sosyalist dönemde ders kitaplarındaki görsellerin çok zengin bir yelpazesi ile karşı karşıyayız. Fakat İkili Monarşi dönemindeki görseller güçlü mesajlar ve milli duygular yansıtmaya alet edilirken sosyalist dönemde başvurulan illüstrasyonlar konusu itibarıyla daha nötr mahiyettedir. Harekete geçirmek yerine olsa olsa pasif bilgilenmeyi amaçlanarak Osmanlı/Türk imgesinin var olan kalıplarını sağlamlaştırmaya yol açmaktadır.

16. ve 17. yüzyılların büyük kısmına damgasını vuran Osmanlı hâkimiyeti dönemi, durumun koşulları gereği Macarların siyasi anlamda Osmanlı yönetimi tarafından hükmedildiği bir çağdır. Bundan dolayıdır ki milliyetçi düşüncelerle dolup taşıyan tarih ders kitaplarında Osmanlı/Türklerin “zaruri olarak” olumsuz özellikleri, saldırgan ve tehlikeli olması vurgulanıp Macar olana aykırı bir unsur olarak ötekileştirilecektir. Bu çalışma kapsamında incelenmiş görseller de bu olguyu destekler niteliktedir. Bu noktadan hareketle Macarlar ve Türkler arasında dostluk ilişkilerinin de mevcut olduğu dönemlerin araştırmaya katılmasıyla daha kapsayıcı ve gerçekçi bir Osmanlı/Türk imgesinin çözümlenmesi mümkün olacağını düşünmekteyiz.

KAYNAKÇA

Birincil Kaynaklar

- Angyal, D. (1902). *A magyarok története. Középiskolák IV. osztálya számára [Macarların tarihi. Liselerin IV. sınıfı için]*. Budapest: Lampel Kiadó
- Balogh, A. (1931). *Magyarország történelme. A gimnáziumok, a reálgimnáziumok, reáliskola és leányközépiskolák 3., a leánykollégiumok 4. osztálya számára [Liselerin, Fen Liselerinin, Fen Okulunun ve Kızların Orta Dereceli Okullarının 3., Kız Kolejlerinin 4. Sınıfı İçin]*. Budapest: Szent István Társulat
- Baróti, L., Csánki, D. (1891). *Magyarország története. A középiskolák alsó osztályai és polgári fiúiskolák számára [Macaristan tarihi. Liselerin alt sınıfları ve kent erkek okulları için]*. Budapest: Lampel Kiadó
- _____. (1901). *Magyarország története II. rész. A középiskolák alsó osztályai számára [Macaristan Tarihi II. Bölüm. Liselerin Alt Sınıfları İçin]*. 6. Göz. geç. bs. Budapest: Lampel Róbert (Wodianer F. és Fiai)
- Csuday, J. (1884). *A magyarok történelme. A gymnasium III. osztálya számára [Macarların tarihi. Liselerin III. sınıfı için]*. Szombathely
- Domanovszky, S. (1926). *Magyarország története. Középiskolák 3. osztálya [Macaristan tarihi. Liselerin 3. sınıfı]*. Budapest: Egyetemi Nyomda
- Ember, I. (1926). *A magyar nemzet története. Középiskolák 3. osztálya számára [Macar milletinin tarihi. Liselerin 3. sınıfı için]*. Budapest: Athenaeum Kiadó
- Eperjessy, G. (1982). *Történelem. A gimnáziumok II. osztálya számára [Tarih. Liselerin II. sınıfı için]*. 2. Bs. Budapest: Tankönyvkiadó
- Eperjessy, G., Benczédi, L. (1967). *Történelem. A gimnáziumok II. osztálya számára [Tarih. Liselerin II. sınıfı için]*. Budapest: Tankönyvkiadó
- Horváth, M. (1890) *A magyarok története a tanulóifjúság számára. Középiskolák, polgári fiú- és leányiskolák, valamint felsőbb leányiskolák számára [Genç talebeler için Macarların tarihi. Liseler, kent erkek ve kız okulları ve üst düzey kız okulları için]* (Göz. geç. H. Marczali, 10. bs.). Budapest: Eggenberg
- Jászai, R. (1903). *Magyarország története. A mohácsi véstől a legújabb időig. Középiskolák IV. osztálya számára [Macarların tarihi II. bölüm. Mohaç felaketinden en yeni zamana kadar. Liselerin IV. sınıfı için]*. Budapest: Lampel Kiadó
- Jászai, R. (1926). *Magyarország története. Középiskolák 3. osztálya [Macarların tarihi. Liselerin 3. sınıfı]* (Göz. geç. Gy. Balanyi). Budapest: Lampel Kiadó
- Koczogh, A., Takáts, Gy. (1913). *A magyar nemzet története 1526-tól 1867-ig. A gimnáziumok és reáliskolák IV. osztálya számára. A tanterv és utasítások figyelembe vételével [1526'dan 1867'ye Kadar Macar Milletinin Tarihi. Hümanist Liselerin ve Fen Okullarının IV. Sınıfı İçin. Öğretim Planı ve Yönergelerin Dikkate Alınması İle]*. Budapest: Athenaeum
- Kosáry, D. (1945). *Magyarország története. Az őskortól a szatmári békéig. A gimnáziumok VII., a líceumok és gazdasági iskolák III. osztálya számára [Macaristan tarihi. Tarih öncesi dönemden Szatmár Barış Antlaşması'na kadar. Liselerin VII., Kolejlerin ve İktisadi Okulların III. sınıfı için]*. Budapest: Szikra Kiadó

- Madai, P. (1926). *Magyarország történelme. Gimnáziumok, reálgimnáziumok és reáliskolák 3. osztálya számára [Macaristan tarihi. Liseler, fen liseleri ve fen okullarının 3. sınıfı için]*. Budapest: Franklin Kiadó
- Mangold, L. (1883). *A magyarok története. Középiskolák alsó osztálya számára [Macarların tarihi. Liselerin alt sınıfları için]*. Budapest: Franklin Kiadó
- Mangold, L. (1890). *A magyarok története. Középiskolák alsó és polgári iskolák számára. [Macarların tarihi. Liselerin alt sınıfları ve kent okulları için]*. Göz. geç. 5. bs. Budapest: Franklin Kiadó
- Mangold, L. (1900). *A magyarok története. Középiskolák III. és IV. osztálya számára [Macarların tarihi. Liselerin III. ve IV. sınıfı için]*. Göz. geç. 6. bs. Budapest: Franklin Kiadó
- Marczali, H. (1894). *Magyarország története [Macaristan tarihi]*. Budapest: Athenaeum Kiadó
- Marczinkó, F., Pálfi, J. ve Várady, E. (1941). *Magyarország története a szatmári békéig. A gimnázium és leánygimnázium 7. osztálya számára (gimnáziumi történelmi egységes tankönyvek sorozata [Szatmár Barış Antlaşması'na kadar Macaristan tarihi. Liseler ve Kız liselerinin 7. sınıfı için (liselerin için ortak tarih ders kitapları dizisi)]*. Budapest: Egyetemi Nyomda
- Sebestyén, Gy. (1890). *A magyar nemzet története. A középiskolák alsó osztálya számára [Macar milletinin tarihi. Liselerin alt sınıfları için]*. Budapest: Franklin Kiadó
- Sebestyén, Gy. (1901). *A magyar nemzet története. A mohácsi véstől napjainkig. A gymnasium és reáliskola IV. osztálya számára [Macar milletinin tarihi. Mohaç felaketinden günümüze. Liselerin ve fen okullarının IV. sınıfı için]*. Budapest: Franklin Kiadó
- Szabó, D. (1926). *Magyarország története. Gimnáziumok, reálgimnáziumok és reáliskolák III. osztálya számára. A VKM. 80,000/1924. sz. rendeletével kiadott középiskolai új tanterv szerint [Macaristan Tarihi. Hümanist Liselerin, Fen Liselerinin ve Fen Okullarının III. Sınıfı İçin. VKM'nin 80,000/1924 No'lu Kararnamesi İle Yayınlanmış Yeni Lise Öğretim Planına Uygun Olarak]*. Budapest: Franklin Társulat
- Szádeczky, L. (1912). *Magyarország története második rész. A mohácsi véstől a legújabb időig. A legújabb tanítási terv szerint a középiskolák IV. osztálya számára [Macaristan Tarihi İkinci Bölüm. Mohaç Felaketi'nden En Yakın Zamana Kadar. En Yeni Öğretim Planına Uygun Olarak Liselerin IV. Sınıfı İçin]*. 2. Göz. geç. bs. Budapest: Lampel R. Kk. (Wodianer F. és Fiai)
- Szegedi, T. (1941). *Magyarország története a szatmári békéig. A gimnázium és leánygimnázium 7. osztálya számára [Szatmár Barış Antlaşması'na kadar Macaristan tarihi. Liselerin ve kız liselerinin 7. sınıfı için]*. Budapest: Szent István Társulat
- Szigethy, L. (1901). *Magyarok története második rész. A mohácsi veszedelemtől a legújabb időig. A Magyar Birodalom általános ismertetése tekintettel a közös ügyekre és Ausztriára. Középiskolák IV. osztálya számára [Macarların Tarihi İkinci Bölüm. Mohaç Felaketi'nden En Yakın Zamana Kadar. Ortak Alanlar ve Avusturya'ya Odaklı Olarak Macar İmparatorluğu'nun Genel Tanıtımı. Liselerin IV. Sınıfı İçin]*. Budapest: Singer és Wolfner Kiadása
- Ujházy, L. (1901). *A magyar nemzet történelme. A középiskolák alsó osztályai számára. II. rész. A negyedik osztály számára [Macar Milletinin Tarihi. Liselerin Alt Sınıfları İçin. II. Bölüm. Dördüncü Sınıf İçin]*. Budapest: Szent István Társulat

- Unger, M. (1957). *Történelem. Egyetemes történelem 1640–1849. Magyarország története 1526–1849. Az általános gimnáziumok III. osztálya számára [Tarih. Dünya tarihi 1640–1849. Macaristan tarihi 1526–1849. Genel liselerin III. sınıfı için]*. Budapest: Tankönyvkiadó
- Várady, E. (1933). *A magyar nemzet története a szatmári békéig. A leánygimnáziumok, leánylíceumok és leánykollégiumok 7. osztálya számára [Kız Liselerinin, Kız Fen Okulunun ve Kız Kolejlerinin 7. Sınıfı İçin]* (I. Ember'ın eseri temel alınarak yazıldı). Budapest: Athenaeum Kiadó
- Varga, O. (1886). *A magyarok története. Középiskolák alsó osztálya számára [Macarların tarihi. Liselerin alt sınıfları için]*. Budapest: Franklin Kiadó
- Varga, O. (1901). *A magyarok története II. rész. A mohácsi véstől 1867-ig [Macarların tarihi II. bölüm. Mohaç felaketinden 1867'ye kadar]*. Göz. geç. 6. bs. Budapest: Franklin Kiadó
- Varga, Z. (1941). *Magyarország története I. (a szatmári békéig). Gimnáziumok és leánygimnáziumok 7. osztálya számára [Macaristan tarihi I. (Szatmár Barış Antlaşması'na kadar). Liseler ve kız liselerinin 7. sınıfı için]*. Debrecen: Városi Nyomda
- Walter, M. (1988). *Történelem. A gimnázium II. osztálya számára [Tarih. Liselerin II. sınıfı için]* 2. Bs. Budapest: Tankönyvkiadó

İkincil Kaynaklar

- Albert B., G. (2004). Tudatformálás vagy tudattorzítás? [Bilincin Şekillendirmesi Mi, Bilincin Çarpıtması Mı?]. É. Sallai (Ed.). *Kölcsey Füzetek IX*. Budapest: Kölcsey Intézet
- Albert B., G. (2006). *Súlypontok és hangsúlyeltolódások – Középiskolai történelem tankönyvek a Horthy-korszakban [Ağırlık Merkezleri ve Vurgu Kaymaları – Horthy Dönemindeki Lise Tarih Ders Kitapları]*. Pápa: Pannon Egyetem
- Albert B., G. (2013). Állami (és községi) fiú-középiskolák történelemtankönyv-használat a klebelsbergi korszakban [Devlet (ve Belde) Liselerinin Tarih Ders Kitabı Kullanımı Klebelsberg Döneminde]. *Educatio*, 22(4), 567–596.
- Albert B., G. (2017). Történelemtankönyvek a budapesti fiú-középiskolákban Klebelsberg Kuno minisztersége idején [Kuno Klebelsberg'ın Bakanlığı Zamanında Budapeşte'deki Erkek Liselerindeki Tarih Ders Kitapları]. *Magyar Pedagógia*, 117(3), 275–293.
- Bakó, Zs. (1982). *Székely Bertalan (1835–1910) [Bertalan Székely (1835–1910)]*. Budapest: Képzőművészeti Kiadó, 1982.
- Beller, M. (2014). Észlelés, kép, imagológia [Algı, İmge, İmgebilim]. *Imagológia. A nemzeti karakterek kulturális konstrukciói és irodalmi reprezentációi [İmgebilim. Millî Karakterlerin Kültürel İnşası ve Edebî Temsilleri]*. Manfred Beller, Joep Leerssen (Ed.), Zsuzsanna Ajtony (Çev.). Kolozsvár: Scientia Kiadó, 19–35.
- Bertényi, I. (2013). Enthusiasm For a Hereditary Enemy: Some Aspects of the Roots of Hungarian Turcophile Sentiments. *Hungarian Studies*, 27(2): 209–218.
- Császtvay, T. ve Fodor, P. (2015). “Geyza Gardonyi ve eseri”. *Eğri Yıldızları*. 2. Bs. İstanbul: Birleşik Yayınları: 11–17.
- Dárdai, Á. (2002). *A tankönyvkiutató alapjai [Ders Kitabı Araştırmasının Temelleri]*. Budapest–Pécs: Dialóg Campus Kiadó

- Fischerné Dárdai, Á. (2009). Ikonológiai és ikonográfiai szempontok a tankönyvi képek megítéléséhez [Ders Kitaplarındaki Resimlerin Değerlendirilmesi İçin İkonolojik ve İkonografik Yöntemler]. *Ünnepi tanulmányok Móró Mária Anna tiszteletére*. Szabina Kokovai, Éva Pohánka (Ed.). Pécs: Pécsi Egyetemi Könyvtár: 95–107.
- Gárdonyi, G. (2015). *Eğri Yıldızları*. Erdal Şalikoğlu (Çev.). 2. Bs. İstanbul: Birleşik Yayınevi
- Illik, P. (2018). Tanulj tinó, avagy a mohácsi csata a hazai tankönyvekben [Oku(,) Baban Gibi Veya Macar Ders Kitaplarında Mohaç Meydan Muharebesi]. R. Botlik, P. Illik (Ed.). *A mohácsi csata (1526) másképpen – A nagy temető? [Farklı Bir Açından Mohaç Meydan Muharebesi (1526) – Büyük Mezar Mı?] içinde* (s. 229–243). Budapest: Unicus Műhely
- Karlovitz, J. (2001). *Tankönyv – elmélet és gyakorlat [Ders Kitabı – Kuram ve Uygulama]*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó
- “Kolozsvári Tamás”, *Képzőművészet Magyarországon [Macaristan’da Güzel Sanatlar]*. Erişim adresi: <https://www.hung-art.hu/frames.html?magyar/k/kolozsva/muvek/gabona.html>
- Leerssen, J. (2014). Kép [İmge]. *Imagológia. A nemzeti karakterek kulturális konstrukciói és irodalmi reprezentációi [İmgebilim. Millî Karakterlerin Kültürel İnşası ve Edebî Temsilleri]*. Manfred Beller, Joep Leerssen (Ed.). Zsuzsanna Ajtony (Çev.). Kolozsvár: Scientia Kiadó: 225–228.
- Molnár-Kovács, Zs. (2015). *A dualizmus kori magyar középiskolai történelemtankönyvek Európa-képe kortörténeti, iskolatörténeti, tankönyvtörténeti kontextusban [Çağ Tarihi, Okul Tarihi, Ders Kitabı Tarihi Bağlamında İkili Monarşi Dönemindeki Macar Lise Tarih Ders Kitaplarının Avrupa İmgesi]* (Yayımlanmamış doktora tezi). Pécsi Tudományegyetem, Eğitim Bilimi Doktora Okulu
- Molnár-Kovács, Zs. (2017). *A tankönyvkutatások dualizmus kori forrásai. Tanulmányok és forrásgyűjtemény [Ders Kitabı Araştırmalarının İkili Monarşi Dönemindeki Kaynakları. İncelemeler ve Derleme Kaynaklar]*. Pécs: Capillatus Kiadó
- Molnár-Kovács, Zs. (2019). *A magyar tankönyvkutatások forrásdimenziói (1867–1918) [Macar Ders Kitabı Araştırmalarının Kaynakları (1867–1918)]*. Pécs: Institutio Könyvkiadó
- Ong, W. J. (2012). *Orality and Literacy – 30th Anniversary Edition*. London, New York: Routledge
- Papp, J. (2020). A mohácsi csata. Székely Bertalan festménye [Mohaç Meydan Muharebesi. Bertalan Székely’in Tablosu]. *Rubicon*, 31(342): 16–17.
- Papp, J. (2020). A mohácsi csata. Török miniatúra [Mohaç Meydan Muharebesi. Türk Minyatürü]. *Rubicon*, 31(342): 12–13.
- Ulağlı, S. (2006). *İmgebilim. “Öteki”nin Bilimine Giriş*. Ankara: Sinemis
- Unger, M. (1979). *A történelmi tudat alakulása középiskolai történelemtankönyveinkben a századfordulótól a felszabadulásig [Lise Tarih Ders Kitaplarımızda Tarihî Bilincin Şekillenmesi Yüzyıl Dönümünden Kurtuluşa Kadar]* (2. bs.). Budapest: Tankönyvkiadó
- Vadas, J. (2003). *A magyar festészet remekei [Macar Resim Sanatının Başyapıtları]*. Budapest: Corvina Kiadó, 2003.